

A Critical Study of Non-Governmental Organizations Active in the Field of Empowerment in the Last Two Decades in Tehran

Melika Moghaddam

Phd Student of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities, University of Guilan, Rasht, Iran/ moghaddam.mlk@gmail.com

Yousef Abazari

Associate Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran/ yabazari@ut.ac.ir

Nooh Monavvay (Corresponding Author)

Assistant Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran/ monavvay@ut.ac.ir

Abstract

The main problem of this research is to pursue the issue of empowerment in non-governmental organizations in Tehran. The purpose of the research is to identify and categorize the four dimensions of empowerment, i.e. economic, psychological, social, and political among NGOs. In this research, in-depth semi-structured interview was used as a data collection technique, and 18 in-depth interviews were conducted with the officials of 13 non-governmental organizations in Tehran, who were active in the field of empowerment. Also, thematic analysis has been used to analyze the data. The findings of this research show that the activity that is carried out in the name of empowerment in these organizations is usually economic and limited to low-level skills training and providing cheap labor to the market, and social and political empowerment, in the sense of demanding and acting, is of little concern to these organizations. Organizations have not been placed. Most of the investigated organizations, even in the case of making demands, had limited demands at the level of meeting their needs. With the expansion of individual-oriented approaches and the expansion of self-help projects and of course some obstacles, these organizations have more or less given up on structured activities and are trying to address the immediate needs of clients and also train them in skills to enter the market incompletely and not to act, criticize, and make demands in relation to upper institutions and policymaking and legislation.

Keywords: demanding, non-governmental organizations, neoliberalism, charity, self-help

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 4, Winter 2025, 231–272

Received: 12/11/2024

Accepted: 31/12/2024

Extended Abstract

1. Introduction

“Non-Governmental Organizations” in Iran have been discussed, examined, and studied in various ways. By the second half of the 1990s, organizations that were literally created by people emerged. Most of these organizations provided subsistence allowance in the sense of providing short-term and temporary assistance and education. However, in the 1990s, a serious change occurred in the activities of all the organizations under study. This change is an entry into a field that the officials of these organizations refer to as “empowerment”. Non-governmental organizations also made changes in their activities following the expansion of this concept. This research focuses on the concept of “empowerment” and studies non-governmental organizations in Tehran. The importance of adopting such a concept for the study of NGOs in Iran is to highlight a possible gap that may occur on the other side of the NGOs’ functionality. According to some assessments, NGOs in contemporary Iran are closer to popular organizations or traditional charitable partnerships; while political and policy roles have also been defined for NGOs.

This research aims to examine the changing activities of NGOs and their relationship with their target groups, the market, and the government by exploring the NGOs in Tehran that have specifically addressed empowerment (especially those established between 1997 and 2005). The main goal of this research is to identify and critically study NGOs and their activities in the last two decades, focusing on the empowerment axis.

2. Methodology

The research method in this article follows a qualitative methodology. First, by reviewing the literature, “sensitive” concepts were identified. Also, by conducting purposive sampling, participants in this study were selected who had knowledge of the subject and lived experience in this field; these individuals include senior and middle managers of NGOs active in the field of empowerment in Tehran. The institutions referred to by the researcher were institutions that were primarily present in Tehran and then, secondarily, had introduced empowerment as their field of activity or one of their fields of activity (in their website pages). Semi-structured in-depth interviews were used as a data collection technique in this study, and 18 in-depth interviews were conducted with officials of 13 NGOs in Tehran that have worked in the field of empowerment. Interviews were conducted with individuals other than the CEOs of these NGOs due to their familiarity and history of involvement in the issues. Thematic analysis was used to analyze the data.

3. Findings

In this study, four types and patterns of NGOs active in the field of empowerment have been identified, which are described and expanded upon in the following.

First; NGOs with a traditional (purely economic) empowerment approach: This group of organizations, which includes the largest number of organizations studied in this study, usually began operating in the 1990s or 2000s and began entering the field of empowerment and job creation in the early or mid-2010s. The mode of activity of this group of organizations has shifted from the method of providing support and food assistance to the method of empowerment.

Second; NGOs with a traditional economic empowerment and individual skills approach: Most of these organizations started in the 2011s and their main activity has been based on empowerment from the beginning. Of course, alongside empowerment, charitable and traditional activities have also been formed. The definition of empowerment by these institutions differs significantly from the definitions of the previous category. Individual skills in this category of organizations are a significant issue that sometimes becomes more important than economic empowerment, or better said, skill training. Of course, although this skill training may be of primary importance in the words of activists in this field, it is a way to smooth job creation.

Third; Non-governmental organizations with a modern empowerment approach and individual skills: A number of organizations studied in this study, in addition to the individual skills approach discussed in the previous section, are trying to move economic empowerment, as they say, from being traditional and doing traditional and common work for which there is little labor market and which is mostly a cover for direct livelihood assistance, towards entering national or even international businesses. Some of these organizations, which have tried to carry out empowerment in a modern way in the late 2010s, have a different target community than other organizations. The target community of these organizations is students and people who have the necessary education to enter the business environment.

Fourth: NGOs with a traditional and modern economic empowerment approach, individual skills and active in the field of advocacy: The fourth category of organizations, like most NGOs, began operating informally in the 1990s and 2000s or even earlier, and seriously addressed the issue of empowerment in the 2010s. As seen in other types of NGOs, this one also has a similar view of so-called economic empowerment and has tried to make clients independent, who have faced dead ends such as the lack of a labor market and the exploitation of clients by external employers. These orga-

nizations largely operate in the same way as the previous types in defining empowerment, but there is an important and serious difference in these organizations' definition of empowerment, which is summarized in the word advocacy. Of course, it should not be assumed that the atmosphere of these organizations is entirely focused on demanding, but rather that demanding is mentioned to a small extent as a dimension of empowerment. Of course, this demanding is mostly in the words of the officials of these institutions, meaning that these individuals do not actually take action to learn to demand from the governing institutions.

Another typology is about the relationship between NGOs and government institutions. Therefore, the relationship between the NGOs under study and government institutions is divided into four categories. First; the official and purely administrative relationship between NGOs and the government, which is summarized in reporting, licensing, and audit submission. Second; the one-way relationship between NGOs and the government, in which the government uses NGOs as an advisory and service-providing institution. Third; the two-way relationship between NGOs and the government, which is very few in number compared to the second case. Fourth; The critical-challenging relationship between NGOs and the government that, of course, demands and criticism in these organizations do not end without cost and sometimes leads to the closure and non-renewal of these organizations' licenses.

4. Conclusion

The findings of this study indicate that the activities carried out in the name of empowerment in these organizations are usually economic and limited to low-level skill training and providing cheap labor to the market, and social and political empowerment in the sense of demanding and activism has not received much attention from these organizations. Most of the organizations studied, even in the case of demanding, have had limited demands in terms of meeting their needs. With the expansion of individual-centered approaches and the expansion of self-help projects and, of course, some obstacles, these organizations have more or less given up structural activities and are trying to address the immediate needs of clients and also train them in skills for incomplete entry into the market, and not to act or criticize in relation to upper institutions and policy-making and legislation.

Keywords: demanding, non-governmental organizations, neoliberalism, charity, self-help

مطالعه انتقادی سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه توانمندسازی در دو دهه گذشته در شهر تهران

ملیکا مقدم^۱ یوسف اباذری^۲ نوح منوری^۳

چکیده

مسئله اصلی این پژوهش، پیگیری موضوع توانمندسازی در سازمان‌های مردم‌نهاد در شهر تهران است. هدف پژوهش آن است که چهار بُعد اقتصادی، روان‌شناختی، اجتماعی و سیاسی توانمندسازی در میان سازمان‌های مردم‌نهاد شناسایی و دسته‌بندی شود. به عنوان فن جمع‌آوری داده‌ها، در این پژوهش از مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته استفاده شده و با مسئولان ۱۳ سازمان مردم‌نهاد شهر تهران که در حوزه توانمندسازی فعالیت کرده‌اند، ۱۸ مصاحبه عمیق صورت گرفته است. همچنین، برای تحلیل داده‌ها از تحلیل مضمون سود برده شده است. یافته‌های این پژوهش نشان‌دهنده آن بود که فعالیتی که به نام توانمندسازی در این سازمان‌ها به انجام می‌رسد، معمولاً اقتصادی و محدود به مهارت‌آموزی‌های سطح پایین و ارائه نیروی کار ارزان به بازار است. توانمندسازی در سطوح دیگر، یعنی توانمندسازی اجتماعی و سیاسی به معنای مطالبه‌گری و کنشگری چندان مورد توجه این سازمان‌ها قرار نگرفته است. بیشتر سازمان‌های مورد بررسی حتی در صورت مطالبه‌گری، مطالبات محدودی در سطح رفع نیازهای خود داشته‌اند. با گسترش رویکردهای فردمحور و گسترش پروژه‌های خودیاری و البته برخی مانع‌آفرینی‌ها، این سازمان‌ها کم‌وبیش دست از فعالیت‌های ساختاری کشیده و تلاش دارند به نیازهای آنی مددجویان و هم‌چنین آموزش مهارت به آن‌ها برای ورود ناقص به بازار بپردازند و کنش، انتقاد و مطالبه‌گری را در ارتباط با نهادهای بالادستی و سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری به انجام نرسانند.

کلیدواژگان: مطالبه‌گری، سازمان‌های غیردولتی، نولیب‌الیسم، خیریه، خودیاری.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران / moghaddam.mlk@gmail.com

۲. دانشیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران / yabazari@ut.ac.ir

۳. استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / monavvary@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۱

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۳، صفحات ۲۳۱ تا ۲۷۲

۱. مقدمه و طرح مسئله

«سمن»‌ها یا «سازمان‌های مردم‌نهاد» در ایران تاکنون به انحای مختلف مورد بحث و بررسی و مطالعه قرار گرفته‌اند. به لحاظ تاریخی، ریشه آن‌ها در ایران را باید در امور خیریه و وقف جست‌وجو کرد؛ اما مؤسسه‌هایی که شبیه به مؤسسات مردم‌نهاد زمان حال باشد، تنها از دوران پهلوی و به‌ویژه پهلوی دوم شکل گرفتند. این مؤسسات همگی تحت نظر خاندان پهلوی و به‌ویژه زنان این خاندان اداره می‌شدند و مانند اغلب امور مدرن مصنوعی در این دوران، تنها تلاش داشتند نام مردمی و غیردولتی برای خود دست‌وپا کنند و آن را یدک کشند؛ در صورتی که این مؤسسات تنها وظایف حاکمیتی (آن‌هم با پوشش مطبوعاتی بسیار وسیع) را به انجام می‌رساندند. پس از انقلاب سال ۱۳۵۷ نیز مؤسسات عام‌المنفعه به شکلی دیگر کاملاً در دست حاکمیت قرار داشتند. در دهه ۱۳۶۰ و پس از وقوع جنگ، نهادهای مردمی شکل‌گرفته نهادهایی سنتی بودند که تلاش داشتند به افراد جنگ‌زده یاری برسانند؛ اما با ورود به نیمه دوم دهه ۱۳۷۰، سازمان‌هایی به میان می‌آیند که به معنای واقعی کلمه توسط مردم ایجاد شده‌اند.

اغلب این سازمان‌ها فعالیت‌های معیشتی به معنای ارائه کمک‌های کوتاه‌مدت و موقتی و آموزشی ارائه می‌کردند؛ اما در دهه ۱۳۹۰ تغییری جدی در فعالیت تمامی سازمان‌های موردبررسی ایجاد شد. این تغییر، ورود به حوزه‌ای است که مسئولان این سازمان‌ها از آن با عنوان «توانمندسازی» یاد می‌کنند. سازمان‌های مردم‌نهاد نیز در پی گسترش این مفهوم در فعالیت‌های خود تغییراتی ایجاد کردند. این پژوهش با محوریت مفهوم «توانمندسازی»^۱، به مطالعه سازمان‌های مردم‌نهاد در شهر تهران می‌پردازد. اهمیت برگرفتن چنین مفهومی برای مطالعه سمن‌ها در ایران، پُررنگ کردن خلأ احتمالی است که در سوی دیگر کارکردی سمن‌ها ممکن است رُخ دهد.

معادل مرسوم سمن، «سازمان غیردولتی»^۲ است که مهم‌ترین رکن آن غیردولتی بودن است؛ بدین معنا که وابستگی به دولت ندارد و می‌تواند حتی در مورد قوانین و عملکرد دولت اقدام به نقد یا ایده‌پردازی کند. معادل دیگر سمن، «تشکل مردمی»^۳ است که عبارت است از سازمانی که مقر اصلی آن در جامعه محلی قرار دارد و به ارائه خدمات می‌پردازد.

۱. ریشه شکل‌گیری اولین سازمان‌های مردم‌بررسی در این پژوهش (مؤسسه رعد)، کمک به افراد جانباز در دهه ۱۳۶۰ بوده است.

2. Empowerment

3. NGO: Non-Governmental Organization

4. Grassroots organization

مطابق برخی ارزیابی‌ها، سازمان‌های مردم‌نهاد در ایران معاصر بیشتر به شکل‌های مردمی یا مشارکت‌های خیریه‌ای سنتی نزدیک است (واعظی و صادقی، ۱۳۸۸)، این در حالی است که برای سمن‌ها نقش‌های سیاسی و سیاستی نیز تعریف شده است (وانیتا، ۲۰۲۱) و همین تبدیل به خلئی در کارکردهای سمن‌ها در ایران شده است. با وجود این که در دسته‌بندی فعالیت‌های خیریه در ایران^۲ فعالیتی مبنی بر احقاق حقوق، رفع تبعیض یا مشارکت در سیاست و سیاست‌گذاری مشاهده نمی‌شود، سازمان‌های مردم‌نهاد در ایران در برخی از برهه‌های تاریخی تلاش‌هایی (هرچند اندک) در این جهت داشته و فراتر از نقش‌های خیریه‌ای، فعالیت‌های ساختاری (هرچند کم‌نتیجه و پُرهزینه) انجام داده‌اند. این پژوهش قصد دارد با کاوش در سازمان‌های مردم‌نهاد در تهران که به‌طور مشخص به توانمندسازی پرداخته‌اند (به‌ویژه سازمان‌هایی که بین سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ تأسیس شده‌اند)، تغییر فعالیت‌های سمن‌ها و نحوه ارتباط آن‌ها با گروه‌های هدف خود، بازار و دولت را مورد بررسی قرار دهد. هدف اصلی، شناخت و مطالعه انتقادی سازمان‌های مردم‌نهاد و فعالیت آن‌ها در دو دهه اخیر با تمرکز بر محور توانمندسازی است. بر مبنای چنین طرحی، پرداختن به این پرسش در دستور کار مقاله است که آیا افزایش کمی سمن‌ها در ایران منجر به فزونی کنشگری در جهت احقاق حقوق نیازمندان و اقلیت‌ها در سطوح اجتماعی، سیاسی و سیاستی شده است یا خیر؟ همچنین، با وجود تجمع خیریه‌ها در حوزه مسائل اجتماعی خاص مانند کودکان کار یا زنان سرپرست خانوار، این پرسش مطرح است که رویکرد قالب سمن‌ها در مواجهه با مسائل این حوزه‌ها چیست؟ درنهایت باید مطالعه کرد که آیا دسته‌بندی مشخص محتوایی و کارکردی راجع به سمن‌ها قابل تشخیص و اعمال است یا خیر؟

۲. ملاحظات نظری و مفهومی

مفهوم «توانمندسازی» در دهه ۱۹۹۰ میلادی رایج شد و به معنای دست‌یافتن مردم به سطحی از توسعه فردی است که بتوانند بر اساس نیازها و خواست‌های خود امکان انتخاب

1. Vanita

۲. تعداد ۵۶۳۶۷ خیریه ثبت‌شده در سایت رسمی خیریه‌ها در ایران، در یازده دسته فعالیت طبقه‌بندی می‌شوند. این دسته‌ها عبارت‌اند از: ۱. نیکوکاری و امور خیریه، ۲. امور زنان و خانواده، ۳. مشاوره و مددکاری، ۴. امور کودکان، ۵. آسیب‌های اجتماعی، ۶. اشتغال و کارآفرینی، ۷. بهداشت و سلامت، ۸. مذهبی، هنری، ورزشی، ۹. امور بین‌الملل و اقوام، ۱۰. پژوهشی و تحقیقاتی و ۱۱. زیست‌محیطی، گردشگری.

داشته باشند. به عبارت دیگر، توسعه به دست خود افراد انجام شود و در فرایندهای زندگی خود مشارکت داشته باشند. در نگاهی دیگر، توانمندسازی به طور خلاصه حمله به هرگونه توصیفی از تبعیت در امور مختلف اعم از سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و غیره است (کوین و مایلز، ۱۳۹۹: ۵۲-۴۷).

فریدمن چهارچوبی برای توانمندسازی مطرح کرده است که آن را فراتر از توانمندسازی اقتصادی پیش می برد. در مدل او، سه بُعد قدرت ترسیم می شود: (۱) قدرت اجتماعی (دسترسی به تولید)؛ (۲) قدرت سیاسی (قدرت برای اظهارنظر و اقدام جمعی)؛ و (۳) قدرت روان شناختی (احساس شخصی مهم بودن). فریدمن^۲ بر این اساس پروژه های توسعه ای را نقد می کند که فقط بر توانمندسازی اقتصادی تمرکز کرده اند (فریدمن، ۱۹۹۲: ۵۳-۴۸). همچنین، توانمندسازی اگر به معنی ایجاد فرایند تغییر فهم شود، شامل دو بُعد تئوریک فردی و جمعی می شود که اساس روش شناسی آن را تشکیل می دهد. از این رو، توانمندسازی، توانایی های فردی و جمعی و همچنین کنترل بر ابزارهای مختلف مانند منابع و قدرت را در بر می گیرد.

در مورد رابطه سمن ها و موضوع توانمندسازی با دولت ها باید اشاره کرد که بخش مهمی از ادبیات انتقادی راجع به توانمندسازی فردی آن را در نسبت با نولیبرالیسم قرار می دهد (میچل و پالیستر-ویلیکینز، ۲۰۲۳: ۲۶-۹؛ لیم، ۲۰۲۲؛ فیلیپ، ۲۰۲۰؛ اسماعیل و کامات، ۲۰۱۸؛ زابا، ۲۰۱۵). نولیبرالیسم علاوه بر ویژگی هایی چون مسئولیت گریزی دولت در ارائه خدمات اجتماعی، با دو شاخصه دیگر نیز معرفی می شود: اول، تبدیل تمامی پدیده ها و نقش های اجتماعی به «فرد» و «بنگاه»؛ و دوم، ممانعت از تشکیل یابی اجتماعی (محمدی، ۱۳۹۳: ۲۵۶-۲۵۰؛ ذاکری، ۱۴۰۰: ۱۴۷-۱۴۵؛ اباذری، ۱۴۰۰: ۱۵۹-۱۵۷). کما این که جنبش مدنی دهه ۱۹۷۰ که در آغاز جنبه های سیاسی، دموکراتیک و رفاهی مشخصی داشت؛ به شکل متناقضی منجر به جنبش توانمندسازی فردی و خودیاری همچون انجمن الکلی های گمنام و انجمن ملی کودکان دارای معلولیت شد (سارسون، ۲۰۰۹).

1. Covin & Miles
2. Friedmann
3. Mitchell & Pallister-Wilkins
4. Lim
5. Filip
6. Ismail & Kamat
7. Xaba
8. Sarson

سعیدی (۱۳۸۲) به نقل از گوردنکر و ویس،^۱ سه نوع رابطه را بین سمن‌ها و دولت شناسایی می‌کند: اول، سازمان‌دهی سمن‌ها توسط دولت؛ دوم، سازمان‌های شبه‌غیردولتی؛ سوم، سمن‌های سازماندهی شده از سوی اعطاکنندگان کمک‌های مالی بین‌المللی؛ اما در این تحقیق رابطه سمن‌ها با دولت به نگاهی مبنی بر انواع توانمندسازی و مطالبه‌گری نیاز دارد. پژوهش‌های بین‌المللی بسیاری نیز در نقد توانمندسازی و ارتباط آن با نولیبرالیسم کار شده است. یکی از کهن‌ترین این پژوهش‌ها، پژوهش پتراس^۲ است که نتیجه می‌گیرد حمایت‌های مالی و غیرمالی نهادهای بین‌المللی صاحب نفوذ، سازمان‌های غیردولتی را از بازی در سطح سیاسی به بازی در سطح محلی ترغیب کرده است. به باور پتراس، نولیبرالیسم با حمایت از توسعه سازمان‌های غیردولتی در نقاط مختلف دنیا تلاش کرده است آن‌ها را در مسیری هدایت کند که به جای چانه‌زنی بر سر تغییر سیاست‌هایی که نابرابری ایجاد می‌کنند، به سمت پروژه‌های خودیاری بروند (پتراس، ۱۹۹۷: ۱۰-۱۳).

در حقیقت، نولیبرالیسم به واسطه سازمان‌های غیردولتی به مردم می‌قبولاند که برای تغییر وضعیت باید خودشان به یکدیگر کمک کنند و سُراغ چیزی بالاتر از آن نروند (اکرمی، ۱۳۹۷: ۳۳-۳۰). پژوهش مهم دیگر در این زمینه که ارائه راه‌حل برای برون‌رفت از مسیر ناقص توانمندسازی و توسعه فردی مربوط به مارگاریت لدویت^۳ است. در نگاه وی، توسعه جماعت‌محور بدیلی برای نولیبرالیسم است که با روی آوردن به پروژه‌های خودیاری، بر ضرورت بازتوزیع امکانات سرپوش می‌گذارد (لدویت، ۱۳۹۷).

در پژوهش حاضر با محور قراردادن موضوع توانمندسازی و با ترکیب رویکردهای پتراس، سارسون و فریدمن، نخست دو دسته کلی توانمندسازی فردی و اجتماعی مورد شناسایی قرار گرفته و سپس این طبقه‌بندی به چهار دسته تقسیم شده است: یعنی توانمندسازی اقتصادی، توانمندسازی روان‌شناختی، توانمندسازی اجتماعی و توانمندسازی سیاسی. در این پژوهش، توانمندی اقتصادی به معنای قدرت کسب درآمد، توانمندی اجتماعی به معنای حضور مؤثر در جامعه به‌عنوان شهروند، توانمندی روان‌شناختی به معنای عزت‌نفس و احساس مؤثر بودن در زندگی و همچنین آگاهی نسبت به زیست و تجربیات زندگی و توانمندی سیاسی به معنای مشارکت در فعالیت‌های سیاسی و امکان مطالبه‌گری و

1. Gordenker & Weiss

2. Petras

3. Margaret Ledwith

کنشگری است. مجموعه این مفاهیم و دسته‌بندی‌ها (انواع توانمندسازی و انواع ارتباط سمن‌ها با دولت) تبدیل به مفاهیم حساسیت‌برانگیز در این پژوهش شده و زمینه‌ای برای شکل دادن به پرسش‌های مصاحبه و کدگذاری‌های بعدی است.

۳. پیشینه تجربی

اگرچه مجموعه وسیعی از پژوهش‌ها درباره سمن‌ها در ایران انجام شده است، اما پیشینه تجربی این مقاله را با تمرکز بر پژوهش‌هایی پیش می‌بریم که نسبتی با مفاهیم حساس این مقاله (انواع توانمندسازی‌ها) داشته باشند.

مروری بر تحقیقات و مطالعات انجام‌شده با موضوع سازمان‌های مردم‌نهاد و خیریه‌ها در ایران، نشان می‌دهد نقش‌آفرینی سیاسی و سیاستی سمن‌ها در ایران به انحای مختلف مورد توجه پژوهشگران این حوزه قرار گرفته است. ذوالقدر و الهیاری (۱۳۹۴) به این نتیجه رسیده‌اند که سمن‌ها در ایران از کارایی سیاسی مطلوبی همچون تربیت سیاسی شهروندان برخوردار نیستند. بابایی (۱۳۹۶) در پژوهش خود نشان داده است که چگونه در طی زمان، دولت کارکردهای حقوقی و ساختاری سازمان‌های مردم‌نهاد را محدود کرده و باوجود استقبال از کارکردهای خیریه‌ای، اجازه ورود سازمان‌های مردم‌نهاد به عرصه ساختاری را نداده است. همچنین بختیاری (۱۳۹۷) در پژوهش خود ضمن تقسیم‌بندی دوره‌های مختلف تحولات خیریه‌های مذهبی در ایران منطبق با تغییر دولت‌ها به این نتیجه رسیده است که دولت اصلاحات به ترویج آشکال خاص و دولتی خیریه‌ها پرداخته است، اما دولت احمدی‌نژاد هیچ اعتقادی به نهادهای واسط میان دولت و مردم مانند خیریه‌ها نداشته است. آزادرمکی و صرامی (۱۳۹۷) نیز اگرچه از مطالبه‌گری از پس سپردن کارها به سمن‌ها نام برده‌اند اما صرفاً با بیانی احتمالی و غیرواکاوانه آن را مطرح کرده‌اند.

آقارضایی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافته‌اند که باوجود افزایش سازمان‌های مردم‌نهاد به لحاظ کمی و تسهیل فرایند قانونی شکل‌گیری آن‌ها، به دلیل موانع ساختار سیاسی، این سازمان‌ها نتوانسته‌اند در سیاست‌گذاری عمومی نقشی ایفا کنند. حبیب‌پورگتایی (۱۳۹۷، ۱۳۹۸) وجوه پیچیده‌تری از این رابطه را نشان داده است. او در پژوهش‌های خود به غلبه رویکرد سیاسی و امنیتی نسبت به سمن‌ها اشاره و بیان کرده است که سمن‌ها در بسیاری از موارد به مجریان صرف و مؤسسات خدماتی و آموزشی تبدیل شده‌اند و با تقلیل به مؤسسات خیریه‌ای، نقش ضعیفی در سیاست‌گذاری دارند.

عظیمی و ویسی (۱۳۹۹) در نوع‌شناسی خود از سمن‌ها اشاره کرده‌اند که سمن‌های محله هرندی در دسته سمن‌های «دیگر منفعت‌بخش» قرار می‌گیرند و این‌که توانمندسازی معمولاً به صورت کامل اتفاق نیفتاده است و افراد به بازار کار متصل نمی‌شوند. سازمان‌های مردم‌نهاد حاضر در محله هرندی به عنوان نمونه‌ای از این نوع سازمان‌ها در کشور هنوز نتوانسته‌اند به عنوان نماینده بخش سوم، نسبت و رابطه خود را با اجتماع محلی مشخص سازند. محبوبی شریعت‌پناهی و همکاران (۱۳۹۸ و ۱۴۰۰) با تمرکز بر نسبت سمن‌ها و حقوق اجتماعی زنان دریافته‌اند که فعالیت سمن‌ها در حوزه آموزش و توانمندسازی به صورت فعالانه انجام می‌شود، اما در زمینه مشارکت در سیاست‌گذاری حقوق زنان سازمان‌های مذکور کاملاً منفعلانه عمل می‌کنند. در مقاله حمایت‌خواه و رضانی (۱۴۰۲) محدودیت‌های راهبردهای توانمندسازی و پراکندگی آن نشان داده شده است. از محدود پژوهش‌های ایران که مواضع مطالبه‌گرانه و انتقادی سمن‌ها را نشان می‌دهد، یعنی کار شیرینی و همکاران (۱۴۰۲) آن را تحت تأثیر هویت‌کردی معرفی می‌کند.

نوذری و اسکندری‌نژاد (۱۴۰۳) چالش ارتباط با دولت در سازمان‌های مردم‌نهاد را مورد بررسی قرار دادند. آن‌ها در بخشی از پژوهش خود به حضور یا دخالت دولت در سازمان‌های مردم‌نهاد (به‌ویژه در دوران کرونا) توجه کرده‌اند که موارد این دخالت‌های اموری از قبیل تشکیل خیریه‌های دولتی، ورود دولت به بخش مدنی و سازمان‌های مردم‌نهاد و مهم‌تر از همه نگاه سیاسی و امنیتی به خیریه‌ها بوده است. قادرزاده و فروغی (۱۴۰۳) در جغرافیای سردشت به این ارزیابی رسیده‌اند که اقدامات سمن‌ها ذیل راه‌حل‌های فردی قرار می‌گیرد و به تغییرات نهادی و اجتماعی منتهی نمی‌شود. اصلانی و همکاران (۱۴۰۳) مطالبه‌گری را در چهارچوب فرآیندهای مختلف پاسخگویی سمن‌ها به ذی‌نفعان بررسی کرده‌اند. به‌طورکلی از خلال پژوهش‌های عبداللهی و بشیری موسوی (۱۳۹۴)، عظیمی و همکاران (۱۴۰۱)، باقری و همکاران (۱۴۰۱)، پیری و صالح‌پور (۱۴۰۲) و ظفری‌نسب و همکاران (۱۴۰۲) نیز لزوم توجه به انواع شیوه‌های توانمندسازی برمی‌آید.

در ارتباط با نقش‌آفرینی دولت‌ها، رازقی و لطفی (۱۳۹۷) نشان داده‌اند که ضعف قوانین تأسیس سمن و ناهماهنگی دستگاه‌های دولتی متولی، وابستگی مالی و عدم استقلال از دولت، بی‌اعتمادی دوطرفه میان دولت و سمن‌ها، فقدان رویکرد منسجم و یکدست سمن‌ها به دولت، عدم گشودگی نهادهای دولتی و ضعف سیستم اداری و مشخص نبودن معیارها و سازوکار نظارتی دولت منجر به چالش رابطه بین سمن‌ها با دولت شده است.

قادرزاده و کریمی (۱۳۹۹) سوپیه دیگری از این امر را واکاوی کرده و بر اهمیت سمن‌ها به عنوان پل ارتباطی ذی‌نفعان و دستگاه‌های اجرایی تأکید کرده‌اند. ویسی و عظیمی (۱۳۹۹) درباره همکاری میان سمن‌ها، علی‌رغم وجود زمینه‌های همسوسازی، به مواردی از جمله تعامل ضعیف آن‌ها باهم اشاره کرده‌اند.

کریم^۱ (۲۰۱۴) در پژوهش مردم‌نگارانه‌ای که در کشور بنگلادش انجام داد، به این نتیجه دست یافته است که توانمندسازی بانوان در این کشور برخلاف توانمندسازی حقیقی بوده است. همچنین، خان و بی‌بی^۲ (۲۰۱۱) به بررسی اثرات ناشی از برنامه توانمندسازی در پاکستان پرداخته و دریافتند که زنان مورد مطالعه تأثیر اندکی از این برنامه در حوزه فرهنگی و نهادی برده‌اند و بیشترین تأثیر در زمینه اقتصاد بوده است.

کامات^۳ (۲۰۰۴) به بررسی سیاست‌های محلی و بین‌المللی اخذ شده در زمینه سازمان‌های غیردولتی پرداخته و به این نتیجه دست یافته است که این سازمان‌های غیردولتی با تکیه بر توانمندسازی و وارد کردن افراد در بازار، یک نمونه نولیبرالی جامعه مدنی را ایجاد کرده است. کیلبی^۴ (۲۰۱۰) اشاره می‌کند که اولین فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد در کشور هند، به لحاظ کمی مربوط به پروژه‌های خودیاری و فردی و بیش از همه مربوط به توانمندسازی اقتصادی می‌شود. به باور کیلبی، این یک توانمندی حقیقی نبوده بلکه تنها حامل احساس توانایی و قدرت فردی است.

۴. روش‌شناسی

روش پژوهش این نوشتار ذیل روش‌شناسی کیفی قرار می‌گیرد. بر پایه رهنمودهای فلیک (۱۳۹۰)، نخست با مرور ادبیات نظری مفاهیم «حساسیت‌برانگیز» احصا شده است. همچنین با درپیش گرفتن نمونه‌گیری هدفمند، مشارکت‌کنندگانی در این پژوهش انتخاب شدند که از موضوع و تجربه زیسته در این زمینه آگاهی داشتند. این افراد عبارت بودند از مدیران ارشد و میانی سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه توانمندسازی در شهر تهران (جدول شماره ۱).

-
1. Karim
 2. Khan & Bibi
 3. Kamat
 4. Kilby

مؤسسه‌های مراجعه‌شده توسط پژوهشگران، مؤسساتی بودند که در وهله اول در شهر تهران حضور داشتند و سپس در درجه دوم زمینه فعالیت یا یکی از زمینه‌های فعالیت خود را (در فضا و صفحات مجازی خود) «توانمندسازی» معرفی کرده بودند. از نظر مشخصات زمینه‌ای، ۱۰ نفر از مشارکت‌کنندگان خانم و ۸ نفر آقا بودند، ۷ نفر زیر ۴۰ سال، ۶ نفر بین ۴۱ تا ۵۰ سال و ۵ نفر بالای ۵۱ سال سن داشتند. از لحاظ تحصیلات، ۷ نفر از مشارکت‌کنندگان دارای مدرک کارشناسی و ۱۱ نفر کارشناسی ارشد بودند.

جدول شماره ۱: مشارکت‌کنندگان

مؤسسات موردبررسی	تأسیس	زمینه فعالیت	مصاحبه‌شوندگان	جامعه هدف
مؤسسه رعد الغدیر	۱۳۸۰	کارآفرینی/ توان‌بخشی/ آموزش	مدیر روابط عمومی مدیر مشارکت‌های مردمی	افراد دارای معلولیت
مؤسسه کمک	۱۳۹۳	حمایت از کودکان/ آموزش/ توانمندسازی	مدیرعامل مدیر روابط عمومی	کودکان
مؤسسه رشد	۱۳۶۵	توانمندسازی/ حمایتی/ عمرانی	مدیرعامل	کودکان/ نوجوانان/ مددجویان استان سیستان و بلوچستان
مؤسسه مهر و ماه	۱۳۹۱	آموزش/ کارآفرینی/ توانمندسازی	مدیرعامل	کودکان/ زنان
مؤسسه محبا	۱۳۸۵	نیکوکاری/ حمایت از ایتام/ توانمندسازی	مدیرعامل مدیر روابط عمومی	کودکان یتیم زنان سرپرست خانوار
مؤسسه مهر طه	۱۳۸۱	نگهداری کودکان/ توانمندسازی	مدیر روابط عمومی	دختران بی سرپرست/ بدسرپرست
مؤسسه امین آراسته	۱۳۸۸	آموزشی، درمانی، توانمندسازی، کارآفرینی	مدیرعامل	جوانان
بنیاد توسعه کارآفرینی زنان و جوانان	۱۳۸۴	توسعه جوامع محلی/ توانمندسازی/ کارآفرینی	مدیر روابط عمومی	زنان، جوانان
مؤسسه صبح آفرینش	۱۳۹۳	توانمندسازی/ آموزش	مدیرعامل	کودکان و نوجوانان

مؤسسه گل نرگس	۱۳۸۶	توانمندسازی زنان	مدیرعامل	دختران و بانوان سرپرست خانوار
			مسئول آموزش	
مؤسسه زینب کبری (شعبه فرعی)	۱۳۸۰	معیشتی / آموزش / توانمندسازی	مدیرعامل	زنان
			مدیر روابط عمومی	
جمعیت دفاع از کودکان کار و خیابان	۱۳۸۲	حقوق کودکان / آموزش / توانمندسازی	مدیرعامل	کودکان کار
مؤسسه پیام امید	۱۳۸۲	نیکوکاری / مسئولیت اجتماعی / توانمندسازی	مدیرعامل	همه گروه‌های مددجو

به‌عنوان فن جمع‌آوری داده‌ها، در این پژوهش از مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته استفاده شد و با مسئولان ۱۳ سازمان مردم‌نهاد شهر تهران که در حوزه توانمندسازی فعالیت کرده‌اند، ۱۸ مصاحبه عمیق صورت گرفت. مصاحبه با افرادی غیر از مدیرعامل این سازمان‌های مردم‌نهاد، به علت آشنایی و سابقه حضور بیشتر آن‌ها در مسائل بوده است. پرسش‌های اصلی مصاحبه‌ها عبارت بود از: (۱) تعریف خود را از توانمندسازی بگویید و شرح دهید که در جهت توانمندکردن مددجویان خود چه کارهایی انجام داده‌اید؟ (۲) تاکنون چند نفر از مددجویان شما، توانمند شده‌اند؟ این توانمندی به چه صورت اتفاق افتاده است؟ (۳) ارتباط سازمان مردم‌نهاد شما با دولت چگونه است؟ (۴) آیا مددجویان شما تاکنون مطالبه‌گری در سطح خرد و کلان انجام داده‌اند؟ چگونه؟ (۵) آیا اعضای هیئت‌مدیره تاکنون از نهادهای دولتی مطالبه‌گری کرده‌اند؟ چگونه؟ چه زمانی؟ (۶) ارتباط سازمان شما با دیگر سازمان‌های مردم‌نهاد چگونه است؟

به‌منظور تحلیل داده‌ها از تحلیل مضمون سود برده شده است. انتخاب تحلیل مضمون به این دلیل است که اولاً ابزاری مناسب برای روش‌های مختلف محسوب می‌شود (عابدی‌جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۳) و ثانیاً برای شناخت محورها و خطوط اصلی مصاحبه‌ها مفید است (ساروخانی، ۱۳۸۵: ۲۸۱). بنابراین در این پژوهش و مطابق دستورالعمل‌های تحلیل مضمون، به دنبال دستیابی به نظریه نیستیم (براون و کلارک، ۲۰۰۶) و فقط به دنبال شناخت سازمان‌های مردم‌نهاد و فعالیت‌های این سازمان‌ها بوده‌ایم.

اعتبار و پایایی پژوهش (به تعبیر کیفی لینکلن و گوبا: باورپذیری، اطمینان‌پذیری، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری) از طرق زیر تأمین شد: اهمیت قائل شدن برای تعابیر افراد مورد مطالعه، به گونه‌ای که نتایج تحقیق از نگاه مشارکت‌کنندگان بی‌ربط نباشد، شفافیت مسیر گردآوری داده‌ها تا تحلیل و مضمون‌یابی، ارائه جزئیات حداکثری از جمله نقل قول‌های مشارکت‌کنندگان و بیان شرایط زمینه‌ای موضوع مورد مطالعه به منظور مشخص کردن امکان استفاده‌های بعدی.

۵. یافته‌ها

در بخش یافته‌ها، مضامین نهایی را ابتدا انواع سمن‌ها از حیث توانمندسازی و سپس رابطه آن‌ها با دولت و سنخ‌شناسی آن‌ها از نظر مطالبه‌گری تشکیل داده است. در جدول شماره ۲ جلوه‌ای از مضمون‌یابی‌های این پژوهش آمده است.

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از مضمون‌یابی‌ها

عبارت‌های معنایی	مضمون و نوع‌شناسی
برای ما موضوع اشتغال مطرح شد.	سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی (صرفاً اقتصادی) سنتی
پشت چرخ می‌نشستند و خیاطی فرامی‌گرفتند و دستمزد هم دریافت می‌کردند.	
ما گاهی برای حمایت از مددجویان، محصولاتشان را می‌خریم.	
اما پس از طی کردن آموزش خانواده، نگرش این افراد تغییر می‌کند. توانمندسازی یعنی نباید این کارها را تا آخر در کارگاه انجام دهند.	سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی اقتصادی سنتی و مهارت‌های فردی
با این ایده که دانشجویان و دانش‌آموزان بتوانند هم تحصیل و هم کارآموزی کنند.	سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی مدرن و مهارت‌های فردی
ما سه سطح لایف کوچینگ، اجوکیشن کوچینگ و بیزنس کوچینگ داریم.	
کارآفرینی را از خود آغاز کرد تا نشان دهد که این موضوع شدنی است.	سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی اقتصادی سنتی و مدرن، مهارت‌های فردی و فعال در زمینه مطالبه‌گری
فعالیت‌های سه ماه گذشته نتیجه مطالبه‌گری و روشنگری سازمان‌های مردم‌نهاد است.	

۱-۵. انواع سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه توانمندسازی

در این پژوهش چهار نوع و الگو از سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه توانمندسازی شناسایی شده است که در ادامه به شرح و بسط این چهار نوع پرداخته می‌شود.

۱-۱-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی (صرفاً اقتصادی) سنتی

این دسته از سازمان‌ها که بیشترین تعداد سازمان‌های مورد بررسی در این پژوهش را شامل می‌شوند، معمولاً در دهه ۱۳۷۰ یا ۱۳۸۰ شمسی آغاز به کار کرده‌اند و در اوایل یا اواسط دهه ۱۳۹۰ به حوزه توانمندسازی و اشتغال‌زایی وارد شده‌اند. این دسته از سازمان‌های مردم‌نهاد سیری تاریخی را طی نموده‌اند: از اداره سنتی و هیئتی یا به عبارت دیگر خیریه‌ای عبور کرده و ضمن تشکیل هیئت مدیره و ساختار سازمانی، تلاش کرده‌اند شیوه فعالیت‌های خود را نیز تغییر دهند. شیوه فعالیت این دسته از سازمان‌ها از شیوه کمک‌های حمایتی و ارزاقی به شیوه توانمندسازی تغییر جهت داده است.

«مؤسسه ما در ابتدا هیئتی اداره می‌شد و ساختارها در طول زمان ایجاد شد. بحث اشتغال‌زایی ما نیز ۵ سال است به صورت جدی پیگیری می‌شود. پروژه‌های اشتغال ما زیر ۲۰۰ میلیون تومان است (مؤسسه رشد)».

«در سال ۱۳۹۶ برای ما موضوع اشتغال مطرح شد و متوجه شدیم که خانم‌های خانه‌دار یا سرپرست خانوار اگر بخواهند همیشه بیایند و چیزی دریافت کنند، انگار گداپووری کرده‌ایم (مؤسسه محبا)».

این سازمان‌ها یک تعریف واحد و مشخصی را در صورت‌های گوناگون از توانمندسازی ارائه می‌کنند:

«توانمند یعنی هرکسی که در هر زمینه‌ای بتواند از پس خودش بریاید. فشار اقتصادی امروز بسیار است و تنها زمانی که بتوانیم با این فشار اقتصادی مقابله کنیم، توانمند شده‌ایم (مؤسسه محبا)».

«توانمند کسی است که از عهده اجاره خانه و هزینه تحصیل و غذا بریاید (مؤسسه پیام امید)».

مؤسسات واقع در این دسته، توانمندسازی را تنها در توانمندسازی اقتصادی آن‌هم به شیوه‌ای سنتی محدود می‌بینند. در این سازمان‌ها توانمندسازی به معنای دراختیارداشتن تمامی ابزار کار نیست، بلکه توانمندسازی در مهارت‌آموزی (آن‌هم مهارت‌های پیش‌پاافتاده رایج) محدود می‌شود.

«پشت چرخ می‌نشستند و خیاطی فرامی‌گرفتند و دستمزد هم دریافت می‌کردند (مؤسسه محبا)».

«تهیه روتختی، زیورآلات و مکرومه‌بافی کارهایی است که با توجه به بررسی‌های انجام شده آموزش داده می‌شود (مؤسسه پیام امید)».

همان‌گونه که از صحبت‌های مسئولان این سازمان‌ها برمی‌آید، مهارت‌یابی در آن‌ها، محدود به مهارت‌های دستی ساده است که فضایی در بازار اقتصادی نیز ندارند و محصولات آن‌ها تنها از طریق از جمله ایجاد بازارچه‌های نیکوکاری به مناسبت‌های مختلف به فروش می‌رسند و حتی گاهی این اجناس در این فضا نیز جایی نداشته و مؤسسات مجبور به پرداخت دستمزد بدون ورود محصولات به بازار اقتصادی می‌شوند. هزینه این دستمزدها نیز از طریق کمک‌های مردمی تأمین می‌شود. به عبارت دیگر، بحث توانمندسازی در سازمان‌های مربوطه تنها پوششی در جهت پنهان نمودن رویه کمک‌رسانی‌های مستقیم معیشتی است.

«ما گاهی برای حمایت از مددجویان، محصولاتشان را می‌خریم (پیام امید)».

«اگر در جایی استخدام شوند یا مربی شوند حقوقی دارند، اما اگر خودشان بخواهند فرش بیافند، درآمد چندانی ندارند (مؤسسه زینب کبری)».

همچنین در این سازمان‌ها افراد به اصطلاح توانمندشده (توسط مرکز مورد نظر)، نه تنها امکان تحرک طبقاتی و تغییر جدی در زندگی خود را نداشته‌اند، بلکه تنها در موارد معدودی توانسته‌اند شغلی مستقل از مجموعه به دست آورند و حتی در این موارد هم تبدیل به نیروی کار ارزان قیمت شده‌اند. بنابراین توانمندسازی صرفاً اقتصادی و سنتی در بسیاری از موارد نتیجه قابل قبولی از منظر استقلال اقتصادی در بر نداشته است و تولیدات خرد و سطح پایین و مبتنی بر مهارت‌های ساده پیامد معمول چنین رویکردی بوده است.

«الآن بسیاری از حرفه‌ها از جمله فرش در حال رکود است. برخی از کارفرماها، دو سه ماه از این افراد کار می‌کشند و بعد رذشان می‌کند چون باید بیمه‌شان کند (زینب کبری)».

«ما در بازارچه‌هایی که برگزار می‌کنیم (البته سه الی چهار سال است که برگزار نشده و امسال نیز نمی‌شود)، مددجویان به عنوان غرفه‌دار به ما به صورت رایگان کمک می‌کنند (پیام امید)».

«به ندرت پیش می‌آید که خانمی به تنهایی بتواند کارگاه تولیدی راه بیندازد. هم تهیه مواد اولیه سخت است و هم فروش در بازار (مؤسسه محبا)».

۲-۱-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی اقتصادی سنتی و مهارت‌های فردی

اکثر این سازمان‌ها در دهه ۱۳۹۰ آغاز به کار کرده‌اند و عمده فعالیت آن‌ها از ابتدای امر بر موضوع توانمندسازی مبتنی بوده است. البته در کنار توانمندسازی فعالیت‌های خیریه‌ای و سنتی نیز شکل گرفته است.

«ما اگر بخواهیم کودک بی‌پناه را نجات دهیم، قاعده‌اش آن است که خانواده‌اش او را توانمند کنیم (مؤسسه کمک)».

«سی‌چهل سال پیش اعضای که در خارج از کشور ایران بودند در زمینه تأسیس این مؤسسه تصمیم‌گیری می‌کنند. ابتدا به توانمندسازی زنان در پاکستان می‌پردازند و هنگامی که به ایران می‌آیند همان بینش را همراه خود می‌آورند (مؤسسه گل‌نرگس)».

«ما به این نتیجه رسیدیم که بهتر است خود خانواده‌ها را توانمند کنیم. اسم مؤسسه ما توانمندسازی زنان و کودکان است، اما تمرکز فعالیت ما خانواده است (مؤسسه مهر و ماه)».

تعریف این مؤسسات از توانمندسازی تا میزان قابل توجهی با تعاریف دسته پیشین متفاوت است. مهارت فردی در این دسته از سازمان‌ها، موضوع قابل توجهی است که گاه اهمیت بیشتری نسبت به توانمندسازی اقتصادی یا به عبارت بهتر مهارت‌آموزی پیدا می‌کند. البته این مهارت‌آموزی با وجود این که ممکن است در سخنان فعالان این حوزه در درجه نخست اهمیت باشد، راهی به سوی هموارنمودن اشتغال‌زایی است.

«علاقه فرد و استعداد او کمک می‌کند که فرد در جهتی که می‌خواهد آموزش ببیند و مدرک بگیرد و ما فرد را کمک می‌کنیم که چه با دادن وام و چه با گرفتن تجهیزات و چه با معرفی به کارگاه‌ها، مستقل کار کند (مؤسسه گل‌نرگس)».

«فقر فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در کنار هم وجود دارند. خانواده‌ای که اجازه تحصیل بیشتر از حد ابتدایی را به فرزندش نمی‌دهد، به دشواری قابل تغییر است. در اینجا مفهوم توانمندسازی اهمیت خود را نشان می‌دهد. در اینجا لازم است مشاوره‌های فردی و گروهی برگزار شود. کارگاه‌هایی نظیر خودارزشمندی و تربیت فرزند باید برگزار شود. در اینجا علاوه بر توانمندسازی اقتصادی به توانمندسازی روانی و اجتماعی نیز نیاز است (مؤسسه مهر و ماه)».

«هر آن چیزی که بتواند یک خانواده را از شرایط بحرانی نجات دهد، توانمندسازی است. شما خانواده را توانمند می‌کنید تا درآمد خود را به دست آورد. شما خانم خانواده را توانمند می‌کنید تا بتواند حق خود را بگیرد (مؤسسه کمک)».

«در ابتدا این افراد توانایی هیچ کاری را ندارند و همه چیز را برحسب قضا و قدر می‌گذارند؛ اما پس از طی کردن آموزش خانواده، نگرش این افراد تغییر می‌کند (مؤسسه زینب کبری)».

مؤسساتی که در کنار فعالیت مهارت‌آموزی به موضوع مهارت فردی نیز می‌پردازند، تلاش دارند با برگزاری کلاس‌های مختلف خودشناسی و مهارت‌های فردی و همچنین انجام مشاوره‌های فردی و گروهی، مددجویان را به لحاظ روان‌شناختی توانمند کنند. البته این توانمندی روان‌شناختی نه به معنای آگاهی نسبت به خود و جامعه و هم‌چنین ایجاد درک از توانایی‌های فردی و جمعی، بلکه به معنای ایجاد یک مسیر هموار برای انجام فعالیت اقتصادی توسط مددجویان است.

به سان دسته قبلی، افرادی که به بیان این سازمان‌ها، به لحاظ اقتصادی و روان‌شناختی توانمند شده‌اند، نتوانسته‌اند به استقلال کافی از مجموعه برسند و تغییر جدی در زیست خود (جز در مواردی معدود) ایجاد کنند. در واقع، فعالیت‌های مددجویان در بازار اقتصادی قابل رقابت نبوده و جذب نشده است.

«ما نمی‌توانیم به افرادی که در اینجا کار می‌کنند حقوقی مانند بیرون بدهیم و به این افراد نیروی نیمه‌داوطلب می‌گوییم. حقوق ما بستگی به کمک‌های مردمی دارد (گل نرگس)».

«توانمندسازی یعنی نباید این کارها را تا آخر در کارگاه انجام دهند. البته برخی نمی‌توانند این کار را انجام دهند و به گرفتن مواد اولیه در همین مکان راغب هستند (مؤسسه کمک)».

۳-۱-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی مدرن و مهارت‌های فردی

تعدادی از سازمان‌های مورد بررسی در این پژوهش در کنار رویکرد مهارت‌های فردی که در بخش قبل از آن سخن رانیدیم، تلاش دارند تا به گفته خود، توانمندسازی اقتصادی را از حیطة سنتی بودن و انجام کارهای سنتی و رایجی که بازار کار اندکی برای آن قابل تصور است و بیشتر پوششی برای کمک‌رسانی‌های مستقیم معیشتی است، به سمت ورود به کسب‌وکارهای ملی یا حتی بین‌المللی سوق دهد.

برخی از این سازمان‌ها که بیشتر در دهه ۱۳۸۰ تشکیل شده و در اواخر دهه ۱۳۹۰ تلاش کرده‌اند توانمندسازی را به شکل مدرن به انجام برسانند، دارای جامعه هدف متفاوتی با دیگر سمن‌ها هستند. جامعه هدف این سازمان‌ها دانشجویان و افرادی است که از تحصیلات لازم برای ورود به فضای کسب‌وکار برخوردار هستند.

«مؤسسه ما با هدف توانمندسازی دانش‌آموزان و دانشجویان مستعد کم‌برخوردار تأسیس شده است (مؤسسه آراسته)».

«روزهای اول نگاه بسیار سنتی و حمایت صرف بود، اما امروز به سمت توانمندسازی می‌رویم با این ایده که دانشجویان و دانش‌آموزان بتوانند هم تحصیل و هم کارآموزی کنند. پایین‌ترین سطح ممکن مدل ما پایش است و سپس حمایت (اعم از مادی یا معنوی) (مؤسسه آراسته)».

«وارد مکان‌های بومی شدیم و در آنجا مدرسه ساختیم. یک مورد روستای قاسم‌آباد در جیرفت بود. آنجا مدرسه وجود نداشت (مؤسسه مهرطه)».

البته در کنار ایجاد یک فضای کسب‌وکاری، این سمن‌ها تلاش کرده در زمینه مهارت‌های فردی و روان‌شناسی فردی نیز فعالیت‌هایی انجام دهند تا به صورت کامل‌تری بتوانند مددجویان خود را وارد فضای کار و بازار کنند. استفاده و به‌کارگیری کسب‌وکارهای نوپا یا به بیان دیگر استارت‌آپ‌ها، راهی است که این سازمان برای به‌اصطلاح توانمندساختن مددجویان خود از آن سود جسته‌اند. این توانمندسازی در کنار کارگاه‌ها و کلاس‌های کوچینگ که به شیوه‌ای متفاوت در دسترس مددجویان قرار می‌گیرد، گره خورده است. بیشتر این کلاس‌ها در این سبک از فضای مردم‌نهاد در قالب کارگاه‌ها و کلاس‌های مجازی شکل گرفته است.

«در حوزه توانمندسازی ما سه سطح را برای این افراد تدارک دیده‌ایم. در لایف کوچینگ سعی کرده‌ایم تا مهارت‌های نرم را آموزش دهیم. اجوکیشن کوچینگ، در واقع دوره‌های تخصصی تحصیلی و غیرتحصیلی است. در بحث بیزینس کوچینگ که آخرین مرحله است ما این افراد را معرفی می‌کنیم که به صورت کارآموزی و پاره‌وقت در بیزینس‌ها شروع به فعالیت و کسب تجربه کنند (مؤسسه آراسته)».

تعریف این مؤسسات از توانمندسازی، تفاوت زیادی با دیگر اشکال نام‌برده شده در این پژوهش دارد. تعریف توانمندسازی در این سازمان‌ها با «موفقیت» گره خورده است و گاهی توانمندسازی و موفقیت فردی در سخنان مسئولان آن‌ها، یکسان پنداشته شده است.

«تلاش کردیم بستری مهیا کنیم تا افراد جایگاه خود را پیدا کنند. ما معتقدیم یک فرد ممکن است در یک دوره شرکت کند و نمره خوبی دریافت نکند. ما این فرد را کنار نمی‌گذاریم. ما پلتفرم را بر اساس استانداردهای روز می‌چینیم و سعی می‌کنیم فردی که از این پلتفرم و ساختار عبور می‌کند، یک فرد مستقل باشد و بتواند روی پای خود بایستد (مؤسسه آراسته)».

در این مؤسسات افرادی که توانسته‌اند فرایند موردنظر را طی کرده و پشت سر بگذارند، به گفته مسئولان مربوط توانسته‌اند فرایند استقلال از مجموعه را در مواردی تجربه کنند و به صورت مستقل به فعالیت در زمینه تأسیس یا فعالیت در کسب و کارهای نوپا بپردازند.

۴-۱-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی اقتصادی سنتی و مدرن، مهارت‌های فردی و فعال در زمینه مطالبه‌گری

سازمان‌های دسته چهارم مانند بیشتر سازمان‌های مردم‌نهاد در دهه ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ یا حتی پیش از آن به صورت غیررسمی شروع به فعالیت کرده‌اند و در دهه ۱۳۹۰ به صورت جدی به موضوع توانمندسازی پرداخته‌اند. همانند دیگر اقسام سازمان‌های مردم‌نهاد، این سازمان‌ها نیز نگاه مشابهی به توانمندسازی به اصطلاح اقتصادی دارند و با وجود سعی در جهت مستقل شدن مددجویان، با بن بست‌هایی از قبیل نبود بازار کار و استثمار مددجویان مجموعه توسط کارفرمایان بیرونی مواجه شده‌اند.

«در سال ۱۳۸۵ مجموعه به عقبه خود و مددجویانش در سال‌های گذشته نگاه انداخت تا ببیند افراد آموزش دیده به کجا رسیده‌اند و متوجه شد از ۵۰۰ نفری که آموزش دیده‌اند کمتر از ۱۰ نفر به سمت مشاغلی رفتند که هیچ ربطی به آموزش‌های داده شده ندارد. بعد از پرس و جو از مددجویان متوجه شد که بیشترین عامل عدم اشتغال بچه‌ها، پذیرفته نشدن در جامعه یا دستمزدهای بسیار پایین بوده است. به همین دلیل مجموعه تصمیم گرفت از آن سال آموزش‌هایی را ارائه دهد که متناسب با نیاز بازار و متناسب با شرایط جسمی فرد دارای معلولیت باشد. همچنین کارآفرینی را از خود آغاز کرد تا نشان دهد که این موضوع شدنی است (مؤسسه رعد الغدیر)».

این سازمان‌ها تا حد زیادی در تعریف توانمندسازی مانند انواع قبلی عمل می‌کنند، اما یک تفاوت مهم و جدی در تعریف این سازمان‌ها از توانمندسازی وجود دارد که این تفاوت مهم در واژه مطالبه‌گری خلاصه می‌شود. البته نباید این‌طور انگاشت که فضای این سازمان‌ها تماماً بر مطالبه‌گری متمرکز است، بلکه تا حد اندکی از مطالبه‌گری به عنوان بُعدی از توانمندسازی نام برده می‌شود.

«به این افراد این خودباوری را می‌دهیم که شما در جامعه از حقوقی برخوردار هستید که تا الآن دیده نشده است و این مطالبه‌گری باید انجام شود، به عنوان مثال در مورد مناسب‌سازی فضاهای شهری و اماکن (مؤسسه رعد الغدیر)».

«ما اگر مهارتی هم آموزش می‌دهیم به آن معنا نیست که فرد مهارت شغلی بیاموزد. کار ما آموزش توانمندی برای انتخاب مسیر و شغل است (جمعیت دفاع)».

«یک سری خانه بهداشت در زاهدان وجود داشت که خدمات رایگان ارائه می‌دادند، اما خانم‌ها اطلاعی در این خصوص نداشتند. لذا ما فکر می‌کنیم که توانمندسازی یعنی این که ما کمک کنیم به منابع در واقع آدم‌ها دسترسی داشته باشند و بعد بتوانند تصمیم‌گیری کنند و به عاملیت برسند؛ یعنی بعد از مراحلی آن آدم‌ها بتوانند تصمیم بگیرند، تخصیص منابع کنند، قدرت داشته باشند و بتوانند برای بهبود محیط خود تلاش کنند (خانه‌هدی)».

البته این مطالبه‌گری بیشتر در کلام مسئولان این مؤسسات جاری است، بدین معنا که به صورت واقعی کنشی در جهت یادگیری مطالبه‌گری از نهادهای حاکم توسط این افراد شکل نمی‌گیرد و مطالبه‌گری در ازای یک دغدغه به واژه‌ای «لوکس» بدل می‌شود. تنها در یک نهاد به نام بنیاد توسعه کارآفرینی زنان و جوانان مطالبه‌گری در دل جامعه محلی (البته به صورت محدود و غیرساختاری) به بیان مسئولان این بنیاد به وجود آمده است. این بنیاد که خانه‌هدی در سیستان و بلوچستان زیرمجموعه آن است، تلاش کرده است که به دوراز ایجاد فضای بالا به پایین، مطالبه‌گری را در دل گروه‌های خودیار جامعه محلی خود به وجود آورد.

«مطالبه‌گری روحیه‌اش داخل سازمان جاری است، اما آموزش‌های ما صرفاً مختص به آموزش‌های سازمان فنی و حرفه‌ای است (مؤسسه رعد الغدیر)».

«ما می‌خواهیم بچه‌ها را نسبت به حقوق خودشان یعنی حقوق کودک آگاه کنیم. بخش قابل توجهی از جامعه برای خود حقوقی قائل نیستند. من اگر ندانم که چه حقوقی دارم، همیشه توسری می‌خورم (جمعیت دفاع)».

«در خانه‌هدی، این افراد به صورت مستقل با جاهای مختلف ارتباط برقرار کرده‌اند. خودشان با سازمان فنی و حرفه‌ای و شهرداری مذاکراتی پیرامون مسائل خود داشته‌اند. محله‌شان گازکشی و نانواپی‌شان باکیفیت‌تر شده. خودشان به آن مرحله رسیده‌اند که ارتباط می‌گیرند، رایزنی می‌کنند، نیازهای آموزشی تعریف می‌کنند (خانه‌هدی)».

این مؤسسات با آن که سودای مطالبه‌گری یا آگاه‌سازی دارند اما بازهم عمده دغدغه‌شان به سان سه شکل دیگری که پیش‌تر از آنان صحبت شد، موضوع مهارت‌آموزی، اشتغال‌زایی و مشاوره و مهارت‌های فردی است. شغل‌هایی که این مؤسسات برای افراد تحت پوشش

خود در نظر گرفته‌اند، شغل‌هایی است که با وجود داشتن بازار کار و درآمد ثابت و البته حداقلی، فرسوده‌کننده بوده و افراد دیگر توانایی انجام این شغل‌ها را به صورت بلندمدت ندارند. از سمت دیگر مواردی از استثمار کارفرمایان در این دسته از سازمان‌های مردم‌نهاد نیز دیده می‌شود. به عبارت دیگر گویا بازار نیاز به نیروهایی دارد که با درآمد اندک، توان انجام کارهای طاقت‌فرسا و ستادی سخت را به دلیل محدودیت جسمی و علمی و عدم توان یافتن مشاغل دیگر، داشته باشند. بدین سبب چنین شغل‌هایی توسط شرکت‌های عظیمی چون اسنپ، دیجی‌کالا و دیوار به این مؤسسات برون‌سپاری می‌شود.

«گفتند بچه‌ها یکی از کارهایی که می‌توانند انجام دهند پاسخگویی به تلفن است که افراد عادی در این شغل خوب نیستند زیرا در این شغل ماندگاری ندارند. این بچه‌ها به دلیل محدودیت جسمی پایداری بیشتری در این شغل دارند (مؤسسه رعد الغدیر)».

«سوزن‌دوزی به جسم این افراد آسیب زیادی می‌زند و ممکن است به آن اندازه که وقت می‌گذارد درآمد نداشته باشند. لذا ما سعی کرده‌ایم کاری کنیم که درآمد این افراد افزایش یابد و البته راه درازی در پیش است (خانه هدی)».

با وجود آن‌که امکان استقلال از مؤسسه توسط مددجویان وجود دارد، اما این استقلال به معنای انتقال به یک مؤسسه دیگر بدون رُخ‌دادن تغییر در زیست این افراد و برای سهولت فعالیت شرکت‌ها است. همچنین طبق مشاهدات، افراد مسئول این شغل‌ها (مدیران میانی این افراد در مؤسسه)، از افرادی که مددجو نیستند انتخاب می‌شوند و مددجویان شاغل توسط این افراد کنترل می‌شوند. این موضوع می‌تواند بدین معنی باشد که مددجویان شاغل یعنی همان افراد توانمند شده امکان ارتقای شغلی و ارتقای مقام را ندارند.

«وقتی شرکت‌های خصوصی با مؤسسه ما کار می‌کنند، متوجه می‌شوند که کارشان مناسب است و اعتماد ایجاد می‌شود؛ لذا ترجیح می‌دهند نیروی انسانی در کنار خودشان فعالیت کند. حتی پیش آمده که شرکت‌هایی از بیرون متقاضی نیروی کار دارای معلولیت هستند که ما افرادی از مددجویان را معرفی می‌کنیم (مؤسسه رعد الغدیر)».

۲-۵. ارتباط سازمان‌های مردم‌نهاد با نهادهای دولتی

یکی از مهم‌ترین پرسش‌های این پژوهش، مربوط به ارتباط سازمان‌های مردم‌نهاد با نهادهای دولتی است. این ارتباط طبق یافته‌های پژوهش حاضر و از خلال مصاحبه‌های

صورت گرفته یکسان نیست، بلکه در سازمان‌های مورد بررسی با یکدیگر تفاوتی اساسی دارد. بنابراین ارتباط میان سازمان‌های مردم‌نهاد مورد بررسی و نهادهای دولتی به چهار دسته تقسیم‌بندی می‌شود.

۱-۲-۵. ارتباط رسمی و صرفاً اداری سازمان‌های مردم‌نهاد و دولت

برخی از سازمان‌های مورد بررسی تنها ارتباطشان با دولت و نهادهای دولتی در گزارش دهی، مجوزگیری و ارائه حسابرسی خلاصه شده است. این سازمان‌ها عنوان می‌کنند که اساساً ارتباطی با دولت و سیاست ندارند و از این جهت که دولت در فعالیتهای آن‌ها دخالت نمی‌کند، رضایت دارند.

«مدرسه‌سازی رابطه مهمی با نهادهای دولتی دارد؛ چون ما باید با نوسازی هماهنگ باشیم و در انتها نیز مدرسه را تحویل آموزش و پرورش دهیم. برای این فرایند مجبوریم که ارتباط داشته باشیم، اما در بحث اشتغال کاری با نهادهای دولتی نداریم و هر پروژه‌ای بخواهیم خودمان انجام می‌دهیم (مؤسسه رشد)».

۲-۲-۵. ارتباط یک‌سویه سازمان‌های مردم‌نهاد و دولت (سازمان مردم‌نهاد به عنوان خدمت‌دهنده و دولت به عنوان پذیرنده)

این دسته بیشترین کمیت را نسبت به دسته‌های دیگر دارد. در این نوع ارتباط، دولت از سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان نهاد مشورت‌دهنده و خدمت‌دهنده استفاده می‌کند؛ به این معنا که مددجویان و افرادی که دولت باید فعالیت‌های برای زیست آن‌ها انجام دهد، به این مؤسسات معرفی می‌کند تا باری از دوش خود بردارد.

«از آن طرف هم مجموعه‌ها برای تأمین نیروی انسانی، از ما نیروی کار ارزان می‌خواستند که البته اکثر اوقات نیز من قبول نمی‌کردم. ارتباط در حد تأمین نیروی انسانی است وگرنه ککشان هم نمی‌گزد که در جامعه، برخی با چه شرایطی شب را روز و روز را شب می‌کنند (مؤسسه محبا)».

«هیچ‌گونه بودجه دولتی نماند گرفته‌ایم، نه می‌گیریم و نه خواهیم گرفت؛ اما در مورد شهرداری، بهزیستی و مجلس و شورای شهر این ارتباط رخ داده است. مثلاً در مورد کودکان کار اگر لازم بوده است، تجربه‌ای در اختیارشان قرار داده‌ایم. تا دلتان بخواهد از ما دعوت به عمل آمده تا گزارش به سازمان‌های دولتی بدهیم، اما هیچ اتفاقی رخ نداده است (مؤسسه مهر و ماه)».

«به‌طورکلی ما تنها گزارش می‌دهیم و هیچ ارتباط دیگری نداریم. اگر شما فکر می‌کنید می‌توان با سازمان‌های دولتی ارتباطی برقرار نمود و بودجه گرفت، این فکر اشتباه است. شهرداری فقط سمن‌ها را جمع می‌کرد تا مددجوهای شناسایی شده را به آنان متصل کند. از آنجاکه کار ما آموزش است، دیگر در این جلسات شرکت نکردیم (مؤسسه گل نرگس)».

«سازمان‌های دولتی چون موظف می‌شدند که به منطقه بیایند و آسیب‌های اجتماعی را بررسی کنند، ما را دعوت به جلسات می‌کردند؛ اما همکاری دیگری با ما نمی‌کنند (مؤسسه زینب کبری)».

۳-۲-۵. ارتباط دوسویه بین سازمان‌های مردم‌نهاد و دولت

این نوع ارتباط که کمترین میزان کمیت را در سازمان‌های موردبررسی این پژوهش داشته است، بدین گونه است که سازمان‌های مردم‌نهاد و دولت به صورت دوطرفه با یکدیگر در ارتباط هستند. این ارتباط البته ارتباطی ساختاری و قانونی نیست، بلکه این ارتباط از سمت دولت تنها در سطح ارتباط مالی و در سطح ارتباط مشاوره‌ای در زمینه آسیب‌های اجتماعی است. البته در نگاه سازمان‌های مردم‌نهاد موردبررسی، این ارتباط در زمان‌های مختلف فرازوفرودهای بسیاری را تجربه کرده است؛ بدین معنا که در طی فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد، زمان‌هایی این ارتباط دوجانبه پُررنگ‌تر بوده و زمان‌هایی به چالش بدل شده است. به‌طور مثال، در خانه هدی پروژه‌های مشترکی برای کاهش آسیب‌های اجتماعی با امور زنان تشکیل شده است که این ارتباط دوجانبه را بیشتر نمایش می‌دهد، اما در زمان‌هایی دیگر این ارتباط تنها به صورت مشاوره‌های نَه‌چندان کارآمد باقی مانده است. همان‌طور که گفته شد، ارتباط دوسویه هیچ‌وجه سیاست‌گذارانه‌ای نداشته است؛ به عبارت دیگر سازمان‌های مردم‌نهاد به هیچ‌عنوان در سیاست‌گذاری نقشی نداشته‌اند.

«اولین بحث هم بحث مالی است. این‌طور نیست که این ارتباط کاملاً قطع باشد. در حوزه درمان اخیراً وزارت بهداشت به ما کمک می‌کند. به‌طورمثال، ما دختری داشتیم که تا امروز ۱۰۰ میلیون هزینه درمانش شده است و توانستیم با ارتباط با وزارت بهداشت این هزینه را دریافت کنیم؛ اما به‌طورکلی این ارتباط در ایران خیلی ضعیف است (مؤسسه کمک)».

«ما اصولاً با سازمان‌های دولتی کار خاصی نداریم. این‌گونه هم نیستیم که اگر کمکی بود دریافت نکنیم. اگر مورد عجیب‌وغریبی از ما نخواهند انجام می‌دهیم. مثلاً در حوادثی

مانند سیل و زلزله، با هلال احمر رابطه داشتیم. معمولاً به حرف ما گوش می دادند و ما هم به حرف آن ها گوش می دادیم (مؤسسه پیام امید)».

«ما وارد هر جامعه‌ای می شویم سعی می کنیم این نهادها را شناسایی کنیم و با آن ها ارتباط برقرار کنیم و باهاشون همکاری کنیم. مثلاً در سیستان و بلوچستان، کمیته امداد، شهرداری و در چابهار منطقه آزاد اروند در این زمینه بسیار به ما کمک کرده است. در سطح محلی در ارتباط با شهرداری، فنی و حرفه‌ای و کمیته امداد آن محل، تابه حال دچار مشکل نشده‌ایم. انگار خود این افراد نیز دلشان می خواسته که کارهایی را انجام دهند و بسیار فرازوفرود نداشته است؛ اما در سطح کلان این فرازوفرود وجود داشته است (خانه هدی)».

۴-۲-۵. ارتباط انتقادی-چالشی سازمان های مردم نهاد و دولت

در این شیوه از ارتباط میان سازمان های مردم نهاد و دولت، این سازمان ها تلاش دارند تا موضع مطالبه گری خود را حفظ کنند و به نقد حکومت، ساختار رسمی کشور و قوانین پردازند و تلاش دارند تا قوانین را به نفع مددجویان خود تغییر دهند. البته این مطالبه گری و نقد در این سازمان ها، بدون هزینه به پایان نمی رسد و گاه منجر به تعطیلی و عدم تمدید مجوز این سازمان ها می شود. این ارتباط در سالیان مختلف، تغییراتی را به خود دیده است. در نظرگاه این سازمان ها، از سال ۱۴۰۰ به بعد، پُرچالش ترین سال ها برای آن ها، در ارتباط با نهادهای دولتی بوده است؛ به گونه ای که نه تنها مساعدتی از سمت این نهادها دریافت نمی کردند، بلکه شرایط را به گونه ای ایجاد نموده اند که سازمان های مردم نهاد مورد بررسی این پژوهش مجبور به کناره گیری از مواضع خود و در برخی موارد حتی مجبور به کنارگذاشتن برخی از فعالیت های خود شده اند. البته در این میان فعالیت های مثبتی نیز با تجمیع سازمان های مردم نهاد و شبکه یابی آن ها در قالب شبکه هایی با عنوان شبکه نیکوکاری ایجاد شده است که تلاش داشته بر قوانین نادرست حاکمیتی که به ضرر سمن ها نوشته شده است، اثر گذارد.

«در ایران سمن ها مانند انگشت ششم هستند نه می توان برید و نه نگاهش داشت. فرزندی هستند که نامشروع اند؛ یعنی نه به رسمیت شناخته می شوند و نه درعین حال امکان حذفشان وجود دارد. یکی از موضوعات مهم، همین پیش نویس قانون سمن ها بود که در دولت بعد از ۱۴۰۰ استارتش خورد. امروز ما به این نقطه رسیدیم که اگر قانونی نوشته می شود، در یک شبکه می توانیم به آن نقد وارد کنیم. در حال این رابطه همیشه رابطه پُرچالشی نه تنها با نهادهای دولتی که با نهادهای امنیتی بوده است (مؤسسه مهر طه)».

«ما مجبوریم هم با نهادهای رفاهی مثل بهزیستی و هم با نهادهای قضایی و انتظامی در ارتباط باشیم. همچنین لازم است با نهادهای مقننه، مجلس و کمیسیون‌های مختلف و مراجع حقوقی مانند قوه قضاییه و اجزای مختلفش در ارتباط باشیم تا بتوانیم روی ملاحظات و مکانیسم‌ها یا به قول خودشان دستورالعمل یا آیین‌نامه‌هایشان اثر بگذاریم (جمعیت دفاع)».

موضوع مهم در زمینه ارتباط چالشی و انتقادی سازمان‌های مردم‌نهاد، امنیتی کردن این فضا در پیش‌نویسی از قانون سازمان‌های مردم‌نهاد در سال ۱۴۰۰ است. فهم سازمان‌های مردم‌نهاد از این پیش‌نویس آن است که این پیش‌نویس تلاش دارد تا سازمان‌هایی که با او هم‌سو نیستند را حذف و تا سر حد امکان کنترل کند.

۳-۵. انواع سازمان‌ها از نظر مطالبه‌گری

در این پژوهش تمرکز ما بر توانمندسازی و مطالبه‌گری است. سازمان‌های مردم‌نهاد در این پژوهش بر اساس نوع مطالبه‌گری خود به سه دسته تقسیم می‌شوند.

۱-۳-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد غیرفعال در حوزه مطالبه‌گری

بیشترین کمیت سازمان‌های مورد بررسی در این پژوهش مربوط به سازمان‌هایی است که اساساً یا مطالبه‌گری را نمی‌شناسند یا کار در این حوزه را بیهوده و وقت تلف کردن می‌دانند یا آن‌که هزینه ناشی از مطالبه‌گری را نمی‌خواهند پرداخت کنند. این سازمان‌ها عقیده دارند که عدم ارتباط با نهادهای دولتی باعث می‌شود آن‌ها بتوانند فعالیت‌های محدود خود در ارتباط با مددجویانشان را به انجام برسانند و بالاتر رفتن از این هدف موجب درگیری و پرداخت هزینه‌ای چون تعطیلی مجموعه می‌شود. از سمتی دیگر در نگاه این مؤسسات، مطالبه‌گری کاری سنگین است که نیاز به وقت و حوصله بسیاری دارد که از توان این افراد و مؤسسات خارج است.

«نه هیچ‌گاه. همان‌طور که گفتم اهداف سازمان‌ها متفاوت است، برخی توانمندسازی است و برخی توان بخشی. معمولاً این کارها در حوزه توان بخشی اتفاق می‌افتد؛ اما ما خداروشکر درگیری با این موضوعات نداریم (مؤسسه امین آراسته)».

«از این کارها جوابی نمی‌گیریم. در ابتدا از این جنس فعالیت انجام می‌دادیم اما دیدیم جواب نمی‌دهد، لذا رهایش کردیم (مؤسسه پیام امید)».

«برای پیگیری این مطالبات، سازمان‌های مردم‌نهاد سرشان شلوغ است و وقت مطالبه‌گری ندارند و برخی نیز مطالبه‌گری را شلوغ‌کاری می‌دانند. مثلاً در جلسه خاصی حاضر باشیم و اعتراض کنیم. این‌ها شلوغ‌کاری است و جنس کارهای ما شبیه به این کارها نیست (مؤسسه رشد)».

۲-۳-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد با مطالبه‌گری محدود

بیشتر مطالبات سازمان‌های مردم‌نهاد از نهادهای دولتی از جنس مطالبه‌های محدود است، بدین معنا که این مؤسسات نیازهای اندک و آنی دارند که تلاش دارند از طریق نهادهای دولتی این نیازها را مرتفع نمایند. این مطالبات هیچ‌گاه از رفع نیازهای مجموعه و جامعه هدف آن فراتر نمی‌رود و حتی با وجود آن‌که این نیازها و مطالبات بسیار محدود بوده و ضربه‌ای به ساختار کشور وارد نمی‌آورند، در اکثر موارد بدون پاسخ باقی می‌مانند.

«طبیعتاً آموزش تحصیلی به آموزش و پرورش بازمی‌گردد. خانمی که اینجا کار می‌کند، بیشتر از پنج بار برای تأمین کتاب‌های درسی بچه‌ها و تحصیل بچه‌ها به آموزش و پرورش رفته است. با این پیگیری‌ها، یکی دو نفر کارشان حل شد، اما بقیه به این علت که کارت سبز ندارند، نتوانسته‌اند از آموزش استفاده کنند (مؤسسه محبا)».

«پل ارتباطی ما با دولت، کمیته امداد است. ما از کمیته امداد برای وام اشتغال مددجویان کمک خواسته‌ایم. مورد دیگر هم ارتباط با بهزیستی برای سامان‌دهی خانواده‌ها و کمک مالی بود. به‌طورمثال فرزندان بودند که پدر و مادر در وضعیت خوبی نبودند و ما این‌ها را به بهزیستی سپردیم (مؤسسه زینب کبری)».

«به‌طورمثال شما می‌گویید مناسب‌سازی. بله من در این مورد مطالبه می‌کنم و از سازمان شهرداری منطقه می‌خواهم که ببینید من کاری به این موضوع ندارم که شما باید هزار نقطه در سطح منطقه را مناسب‌سازی انجام بدهی، اما برای من چند گزینه دارای اولویت است. من می‌گویم حتی نیروی انسانی داوطلب را من در اختیار قرار می‌دهم یا اگر بتوانم به لحاظ مالی نیز کمک می‌کنم، ولی اجازه نمی‌دهم مسئله روی زمین بماند (مؤسسه رعد)».

«ما مطالباتی از شهرداری داشتیم مبنی بر این‌که مکانی به ما بدهید که بچه‌ها بتوانند چندساعتی را در آنجا بگذرانند و آموزش ببینند، اما این مکان را نمی‌دهند یا یک‌بار نیز دادند و پس گرفتند. اگر این مکان را به ما بدهد برایش سود ندارد، اما اگر به دیگری بدهد برایش سود دارد. لذا مطالبه حد دارد و مطالبه ساختاری در این میان اصلاً معنا پیدا نمی‌کند (صبح آفرینش)».

۳-۳-۵. سازمان‌های مردم‌نهاد با مطالبه‌گری ساختاری

سازمان‌های مردم‌نهاد اندکی هستند که در زمینه مطالبه‌گری ساختاری فعالیت داشته باشند. سازمان‌هایی که پیش‌تر از آن‌ها نمونه‌هایی از مطالبه‌گری ساختاری بیان شد و در ادامه نیز مواردی خواهد آمد، تنها مواردی از مطالبه‌گری است که این سازمان‌ها در حافظه تاریخی خود ثبت نموده بودند و در مصاحبه بیان کردند وگرنه حتی مؤسساتی که به نام مطالبه‌گری (به معنای ساختاری آن) شناخته می‌شوند، چندی است این امر را پشت سر گذاشته و از آن عبور کرده‌اند. در کنار این بحث اگر مطالبه‌ای هرچند اندک نیز صورت می‌گیرد، این مطالبه در داخل شبکه‌هایی شکل می‌گیرد که به‌تازگی تشکیل شده‌اند، اما این شبکه‌ها نیز در ازای حصول به نتیجه در حال پرداخت هزینه هستند.

«بله پیش‌تر بچه‌ها را به‌راحتی اعدام می‌کردند، اما الآن معتقدند آدم‌های زیر ۱۸ سال نباید حکم اعدام بگیرند. قبلاً پذیرش بچه‌های بدون شناسنامه در مدارس ممنوع بود. از سال ۱۳۹۵ طرح فرمان آمد که آقای خامنه‌ای دستور دادند و گفتند همه بچه‌ها باید ثبت نام شوند. ما البته هنوز هم این مشکل را داریم (جمعیت دفاع از کودکان کار و خیابان)».

«جانداختن همین موضوع که افراد زیر ۱۸ سال کودک هستند و کودکان ممکن است دارای حقوقی باشند که جامعه به آنان نگاهی نینداخته باشد، یک معضل بود که امروز پذیرفته‌اند. ممکن است عمل نکنند، ما امروز هنوز کودک‌همسری، هنوز مجرمیت کودکان را داریم اما حداقل‌ها را باور کرده‌ایم. به‌طورکلی، یکی از مطالبات اصلی جامعه امروز مقابله با کودک‌همسری است (جمعیت دفاع از کودکان کار و خیابان)».

«اصلاً همین تحولاتی که امروزه داریم می‌بینیم، گرچه حاصل سرخوردگی مردم و مطالباتشان است، اما بخش قابل توجهی از آن محصول روشننگری سازمان‌های مردم‌نهاد است (جمعیت دفاع از کودکان کار و خیابان)».

همان‌طور که در گفت‌وگو با جمعیت دفاع از کودکان کار و خیابان مشخص است، این مؤسسه تغییر جامعه را ناشی از مطالبه‌گری‌های پیشین مجموعه خود و مجموعه‌های مشابه بیان می‌کند؛ اما همین مؤسسه حدی برای مطالبات خود قائل می‌شود. گویی باوجود آن‌که اعضای یک سازمان مردم‌نهاد نسبت به شرایط منتقد هستند؛ اما نقد توسط سازمان را راهی هزینه‌بر و ناکارآمد برای بیان انتقاد یا مطالبه‌گری خود می‌دانند، به‌گونه‌ای که حاضر به این هستند که به صورت فردی فعالیت انجام دهند.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر تلاش کرد موضوع توانمندسازی در سازمان‌های مردم‌نهاد شهر تهران را مورد کاوش قرار دهد. در این پژوهش با توجه به ادبیات نظری، توانمندسازی در چهار بُعد توانمندسازی اقتصادی، توانمندسازی روان‌شناختی، توانمندسازی اجتماعی و توانمندسازی سیاسی تقسیم‌بندی شد. بر اساس این نظرگاه، سازمان‌های مردم‌نهاد مورد بررسی در چهار دسته‌بندی قرار گرفتند: (۱) سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی (صرفاً اقتصادی) سنتی؛ (۲) سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی اقتصادی سنتی و مهارت‌های فردی؛ (۳) سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی مدرن و مهارت‌های فردی؛ و (۴) سازمان‌های مردم‌نهاد با رویکرد توانمندسازی اقتصادی سنتی و مهارت‌های فردی و فعال در زمینه مطالبه‌گری.

همان‌طور که مشاهده می‌شود، در این دسته‌بندی سازمان‌های مورد نظر از توانمندسازی اقتصادی چندان فراتر نرفته‌اند. این موضوع به معنی عدم تلاش در جهت به‌کارگیری ابعاد دیگر توانمندسازی نیست، بلکه نشان از آن دارد که رویکرد اصلی و بنیانی این سازمان‌ها توانمندسازی اقتصادی بوده است. این یافته با آنچه خان و بی‌بی (۲۰۱۱) و کامات (۲۰۰۴) در پژوهش خود مبنی بر تکیه سازمان‌های مردم‌نهاد (بنگلادش و پاکستان) بر توانمندسازی اقتصادی و وارد کردن افراد به بازار کار و ساخت یک نوع جامعه نئولیبرالی مطرح کرده بودند همسان است. پژوهش حاضر از یافته‌های پژوهش‌های پیشین فراتر رفته و به این نتیجه رسیده است که این نوع از توانمندسازی (توانمندسازی اقتصادی) نیز نتوانسته است به‌صورت کامل پیاده شود و همان‌طور که در بخش یافته‌ها مطرح شد، این طرح حتی نتوانسته است کارویژه خود یعنی پیوند تهی‌دستان با بازار را به انجام برساند. البته در موضوعاتی که حتی نتوانسته این پیوند را برقرار سازد، این پیوند یک پیوند نابرابری‌ساز در جهت بازتولید فقر با استثمار نیروی ارزان‌قیمت و پیشبرد شغل‌های دارای سختی بالا در بازار بوده است و در هیچ موردی در دست داشتن منابع و امکانات را تأیید نمی‌کند. به این ترتیب، این نتیجه در راستای پژوهش عظیمی و ویسی (۱۳۹۹) است، هرچند که از نظر نوع‌شناسی با آن متفاوت است.

توانمندسازی روان‌شناختی نیز بدانسان که در این پژوهش تعریف شد، در سازمان‌های مورد بررسی اجرا نشده و تنها تلاش‌هایی در جهت ایجاد انگیزه برای ادامه دادن به یادگیری مهارت‌های شغلی و انجام آن بوده است؛ یعنی اقدامات روان‌شناختی این سازمان‌ها،

در پیوند با مهارت‌آموزی و هموارکننده راه بهره‌کشی از نیروی کار ارزان قیمت بوده است. توانمندسازی اجتماعی نیز تنها در یک سازمان مورد همت واقع شده است. خانه هدی (بنیاد توسعه کارآفرینی زنان و جوانان) تنها موردی است که تلاش داشته تا مددجویان را به سمت مطالبه‌گری، انتقاد و فعالیت گروهی بکشانند. در این یک مورد نیز هیچ فعالیت اثرگذار و پایداری مشاهده نشده است.

در زمینه توانمندی سیاسی نیز هیچ سازمان مردم‌نهادی تلاش و فعالیتی در جهت کنشگرساختن مددجویان خود انجام نداده است. عدم تلاش برای تربیت و جامعه‌پذیری سیاسی اعضا و مددجویان یافته‌ای است که ذوالقدر و الهیاری (۱۳۹۴) در پژوهش خود در مورد زنان سرپرست خانوار مطرح کرده بودند. البته پژوهش عنوان شده، جامعه‌پذیری سیاسی به میانجی آموزش را مورد مطالعه قرار داده است؛ اما پژوهش حاضر علاوه بر آموزش به دنبال آن بوده است که آیا مطالبه و کنشگری در سازمان‌های مردم‌نهاد توسط مددجویان امکان شکل‌گیری داشته یا این راه مسدود بوده است که با توجه به یافته‌ها در بیشتر این سازمان‌ها، مسیر کنشگری دچار انسداد یا ناهمواری بوده است.

دیگر پرسش مورد توجه در این پژوهش، ارتباط کلی سازمان‌های مردم‌نهاد با نهادهای دولتی بود. این ارتباط نیز در تمامی سازمان‌های مورد بررسی به یک شکل نبود و تفاوت‌های مختصری داشت. این ارتباط یک‌جانبه (تنها از سمت سازمان‌های مردم‌نهاد)، دوجانبه، یا چالشی و انتقادی بوده است. این چالش در همان مطالبه‌گری و انتقاد و هزینه‌های مربوط به آن خود را نمایانگر می‌سازد. هزینه‌های سنگین سازمان‌های مردم‌نهاد در صورت انجام انتقاد یا مطالبه‌گری یافته‌ای است که نوذری و اسکندری‌نژاد (۱۴۰۳) نیز بدان پرداخته و عنوان کرده‌اند که رابطه دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد علاوه بر مؤثر نبودن، حاوی نوعی مانع‌تراشی با همراهی نگاهی امنیتی از سمت دولت بوده است. البته یافته تحقیق حاضر علاوه بر مانع‌تراشی حاکمیت، نوعی عقب‌نشینی سازمان‌های مردم‌نهاد در انتقاد و مطالبه‌گری از دولت را نشان می‌دهد. سازمان‌های مردم‌نهاد مورد بررسی از نظر میزان و نوع مطالبه‌گری به سه دسته (۱) سازمان‌های مردم‌نهاد غیرفعال در حوزه مطالبه‌گری؛ (۲) سازمان‌های مردم‌نهاد با مطالبه‌گری محدود؛ و (۳) سازمان‌های مردم‌نهاد با مطالبه‌گری در حوزه ساختاری تقسیم‌بندی شده‌اند. بیشتر سازمان‌های مردم‌نهاد حتی در صورت مطالبه‌گری، مطالبات محدودی در سطح رفع نیازهای خود داشته‌اند و زمانی که این مطالبات فراتر از آن می‌رفته و به سطح ساختاری و قانونی وارد می‌شده است، معمولاً با هزینه‌هایی مواجه می‌شدند.

با مرور یافته‌ها، می‌توان هرچه بیشتر بر گرایش تمام سمن‌های مورد مطالعه در این پژوهش به سمت پروژه‌های خودیاری، عدم تربیت سیاسی و امتناع آن‌ها از تشکیل یابی پی بُرد. همچنین، مشاهده کردیم بیشترین ارتباط دولت با سازمان‌های مردم‌نهاد از جنس رابطه یک‌سویه است، بدین معنا که دولت مددجویان و افرادی که خود ملزم به ارائه خدمات اجتماعی به آن‌هاست را به بخش خصوصی واگذار کرده تا از هزینه‌های خود در ارائه خدمات اجتماعی بکاهد. همچنین، موضوع اصلی مورد بررسی ما تحت عنوان توانمندسازی و ارائه مهارت‌های فردی و فاصله گرفتن از ایجاد اجتماع، نشانه بارزی از تبدیل پدیده و نقش‌های اجتماعی به فرد و بنگاه‌های اقتصادی است. مهم‌ترین موضوع که در سطور پیشین نیز از آن یاد شد، جلوگیری دولت و حاکمیت از تشکیل یابی اجتماعی با ایجاد حس رقابت و اختلاف چه در میان مردم و چه در میان سازمان‌های مردم‌نهاد مورد بررسی است.

در انتها باید خاطر نشان کرد که سازمان‌های مردم‌نهاد در زمان‌هایی تلاش‌هایی هرچند نافرجام در جهت ورود به موضوعات ساختاری داشته‌اند که بیشتر این تلاش‌ها با موانع عظیم و هزینه‌های گزاف به بن‌بست رسیده است و امروز حتی سازمان‌های دغدغه‌مند پیشین تلاش کرده‌اند برای فرار از این هزینه‌ها به مانند دیگر سمن‌های فعال، فعالیت‌های خود را به نجات خویشان و مددجویان خویش برای بقا تقلیل دهند. این نتیجه تا حدودی متفاوت با نتیجه پژوهش شیرینی و همکاران (۱۴۰۲) مبنی بر مطالبه‌گری سمن‌های شهر میروان بوده که البته این مهم نیز به دلیل تفاوت جغرافیایی مورد پژوهش بوده است، زیرا مطالبه‌گری در این پژوهش بر محور هویت‌گردی قرار گرفته است. تفاوت مکانی، جغرافیایی و قومیتی در فعالیت و اثرگذاری سازمان‌های مردم‌نهاد، موضوع مهم دیگری است که می‌توان آن را به عنوان پرسشی در پژوهش‌های آینده مطرح کرد.

منابع

- ابادری، یوسف (۱۴۰۰). بنیادگرایی بازار. تهران: دانشگاه تهران.
- اصلانی، شهنار، همتی، رضا و حبیب‌پورگنجابی، کرم (۱۴۰۲). مطالعه کیفی چالش‌های پاسخگویی سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها) در برابر ذی‌نفعان بیرونی. مجله جامعه‌شناسی ایران، ۲۴(۴)، ۱۹۷-۱۶۹. <https://doi.org/10.22034/jisi.2024.2018567.1690>
- اکرمی، صحرا (۱۳۹۷). جامعه مدنی و کودکان آسیب‌دیده. تهران: خرد سرخ.
- آزادارمکی، تقی و صرامی، فاطمه (۱۳۹۷). مطالعه کارکردهای جامعه‌شناختی سازمان‌های غیردولتی فعال در حوزه درمان اعتیاد. فصلنامه علمی اعتیادپژوهی، ۱۲(۴۷)، ۵۰-۲۹.

- آقارضایی، نادیا، محسنی، علی و الهی منش، محمدحسن (۱۳۹۷). جایگاه جامعه مدنی و کنشگران غیردولتی در سیاست‌گذاری عمومی ایران (مطالعه موردی دولت‌های هفتم و هشتم). رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۴)، ۱۵۶-۱۳۹. https://www.rahyaftjournal.ir/article_81267.html
- بابایی، زهرا (۱۳۹۶). مطالعه جامعه‌شناختی رابطه سازمان‌های مردم‌نهاد و دولت. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات توسعه اجتماعی، دانشگاه تهران.
- باقری، معصومه، حسینی، محمدرضا و خوش‌کلام، نرگس (۱۴۰۱). واکاوی کیفی توانمندسازی زنان در کنترل آسیب‌های اجتماعی. مطالعات راهبردی زنان، ۲۴(۹۶)، ۱۷۸-۱۴۷. <https://doi.org/10.22095/jwss.2022.300160.2767>
- بختیاری، امین (۱۳۹۷). بررسی جامعه‌شناختی تحولات خیریه‌های مذهبی در ایران از دهه ۷۰ شمسی تا به کنون. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانش اجتماعی مسلمین، دانشگاه تهران.
- پیری، صدیقه و صالح‌پور، نیوشا (۱۴۰۲). اقدامات فقرزدایانه سازمان‌های مردم‌نهاد و واقعیت زندگی فقرا. توسعه محلی (روستائی-شهری)، ۱۱(۱)، ۱۳۵-۱۵۲. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363202.668806>
- حبیب‌پورگتایی، کرم (۱۳۹۷). ارزیابی عملکرد سازمان‌های غیردولتی (سمن‌های) کشور در حوزه زنان و خانواده. مطالعات راهبردی زنان، ۲۰(۷۹)، ۴۵-۸۶. <https://doi.org/10.22095/jwss.2019.142468.1699>
- حبیب‌پورگتایی، کرم (۱۳۹۸). الگوی رابطه بین دولت و سازمان‌های غیردولتی در سیاست‌گذاری اجتماعی ایران. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۶(۱۳)، ۲۵۵-۲۳۱. <https://doi.org/10.22080/ssi.2019.15119.1516>
- حمایت‌خواه، مجتبی و رمضانی، ابوالفضل (۱۴۰۲). تحلیل فرآیند توانمندسازی مددجویان (از دیدگاه مددکاران نهادهای حمایتی و خیریه‌ای مشهد). مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۲(۲)، ۳۴۸-۳۳۱. <https://doi.org/10.22059/jisr.2023.343269.1308>
- ذاکری، علیرضا (۱۳۹۷). دگردیسی هم‌بستگی اجتماعی در جامعه ایران: مطالعه موردی فعالیت‌های خیریه مرجعیت از دوره پهلوی اول تا پایان دولت دهم. رساله دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ذوالقدر، مالک و الهیاری، اصغر (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی تأثیر سمن‌ها بر توسعه سیاسی ایران؛ با تأکید بر ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵. نشریه مطالعات منافع ملی، ۱(۲)، ۷۳-۵۳.
- رازقی، نادر و لطفی، بهنام (۱۳۹۷). تحلیل جامعه‌شناختی چالش‌های بقا و پایداری سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه آسیب‌های اجتماعی؛ با تأکید بر رابطه آن‌ها با دولت. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۵(۱۱)، ۱۲۸-۹۷. <https://doi.org/10.22080/ssi.2018.1910>
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سعیدی، محمدرضا (۱۳۸۲). درآمدی بر مشارکت مردمی و سازمان‌های غیردولتی. تهران: سمت.
- شیرینی، حامد، قادری، مهدی و کهنه‌پوشی، سحر (۱۴۰۲). مطالعه جامعه‌شناختی سمن‌های مریوان: از مطالبه‌گری و روشنگری تا سیاست هویت. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۱۰(۲۱)، ۳۰۷-۲۷۹.

- <https://doi.org/10.22080/ssi.2023.25594.2122>
- ظفری نسب، مریم، گلزاری، زینب، نوریان، محمد و رضوی، سید حسن (۱۴۰۲). شناسایی و تبیین ابعاد و مؤلفه‌های توانمندسازی زنان روستایی استان لرستان با استفاده از پژوهش روش‌های آمیخته. روستا و توسعه، ۲۶(۲)، ۲۵۴-۲۲۷. <https://doi.org/10.30490/rvt.2023.359143.1467>
- عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). روش تحلیل مضمون و شبکه مضامین، روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی. اندیشه مدیریت راهبردی، ۱۰، ۱۹۸-۱۵۱. <https://doi.org/10.30497/smt.2011.163>
- عبداللهی، محسن و بشیری موسوی، مهشید (۱۳۹۴). نقش سازمان‌های جامعه مدنی در فقرزدایی. رفاه اجتماعی، ۱۵(۵۹)، ۳۲-۷. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2375-fa.html>
- عظیمی، میترا و ویسی، سیمین (۱۳۹۹). مطالعه کیفی نوع‌شناسی و عقلانیت حاکم بر سازمان‌های مردم‌نهاد (مورد مطالعه: محله هرندی در تهران). برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۱(۴۲)، ۱۰۱-۴۱. <https://doi.org/10.22054/qjds.2020.11922>
- عظیمی، نرگس، علی‌بیگی، امیرحسین و پاپ‌زن، عبدالحمید (۱۴۰۱). الگویی برای توانمندسازی زنان روستایی شهرستان کرمانشاه. روستا و توسعه، ۲۵(۴)، ۸۶-۶۷. <https://doi.org/10.30490/rvt.2021.354399.1354>
- فلیک، اووه (۱۳۹۰). درآمدی بر تحقیق کیفی (هادی جلیلی، مترجم). تهران: نی.
- قادرزاده، امید و کریمی، ایوب (۱۳۹۹). فعالیت در سازمان‌های مردم‌نهاد؛ بر ساخت شبکه ارتباطی جدید به مثابه جایگزین محدودیت‌های ساختاری: ارائه نظریه زمینه‌ای. مسائل اجتماعی ایران، ۱۱(۱)، ۲۳۲-۲۰۳. <http://dx.doi.org/10.29252/jspi.11.1.203>
- قادرزاده، امید و فروغی، رحمت (۱۴۰۳). سازمان‌های غیردولتی و بر ساخت مسائل اجتماعی (مطالعه اتنوگرافیک سازمان‌های غیردولتی سردشت). مسائل اجتماعی ایران، ۱۵(۱)، ۱۵۲-۱۱۳. <http://dx.doi.org/10.61186/jspi.15.1.113>
- لدویت، مارگارت (۱۳۹۷). نگرشی انتقادی به توسعه جماعت‌محور (منیژه نجم عراقی، مترجم). تهران: نی.
- محبوبی شریعت‌پناهی، نسیم‌السادات (۱۳۹۸). ارائه الگوی مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در دسترسی زنان به حقوق اجتماعی در ایران. رساله دکتری رشته مطالعات زنان، دانشگاه تربیت مدرس.
- محبوبی شریعت‌پناهی، نسیم‌السادات، افتخاری، عبدالرضا و فلاحتی، لیلا (۱۴۰۰). مطالعه رابطه عوامل مؤثر بر مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در دسترسی زنان به شهروندی در ایران. فصلنامه مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۶(۴۹)، ۸۱-۶۱. <https://sanad.iau.ir/Journal/icsq/Article/1097733>
- محمدی، غلامحسین (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی لیبرالیسم و نئولیبرالیسم و مارکسیسم و نئومارکسیسم در اقتصاد جهانی. نشریه راهبرد، ۲۳(۷۲)، ۲۴۱-۲۵۶. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10283102>. 1393.23.3.6.6
- نوذری، حمزه و اسکندری‌نژاد، علیرضا (۱۴۰۳). مسائل سازمان‌های خیریه در ارتباط با دولت و بازار. مسائل اجتماعی ایران، ۱۵(۲)، ۲۹۹-۲۶۹. <http://dx.doi.org/10.61186/jspi.15.2.269>
- واعظی، طیبه و صادقی، محسن (۱۳۸۸). موانع تشکیل و کارآمدی سازمان‌های غیردولتی در ایران.

- پژوهش‌های حقوقی، ۸(۱۵)، ۳۵۷-۴۰۷. https://jlr.sdil.ac.ir/article_42050.html
- ویسی، سیمین و عظیمی، میترا (۱۳۹۹). مطالعه جامعه‌شناسانه تحقق فضای همکاری در سازمان‌های مردم‌نهاد (مورد مطالعه: محله هزندی تهران). *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۴(۳)، ۱۴۰-۱۴۱. <https://doi.org/10.22034/jss.2020.244231>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Covin, J. G., & Miles, M. P. (1999). Corporate Entrepreneurship and the Pursuit of Competitive Advantage. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 23(3), 47-63. <https://doi.org/10.1177/104225879902300304>
- Filip, V. (2020). The third sector and the new development paradigms. *Review of Economic Studies and Research Virgil Madgearu*, 13(2), 67-85. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=951404>
- Friedmann, J. (1992). *Empowerment: The politics of alternative development*. John Wiley & Sons.
- Xaba, T. (2015). From public-private partnerships to private-public stick 'em ups! NGOism, neoliberalism, and social development in post-apartheid South Africa. *International Social Work*, 58(2), 309-319. <https://doi.org/10.1177/0020872813497385>
- Ismail, F., & Kamat, S. (2018). NGOs, Social Movements and the Neoliberal State: Incorporation, Reinvention, Critique. *Critical Sociology*, 44(4-5), 569-577. <https://doi.org/10.1177/0896920517749804>
- Kamat, S. (2004). The Privatization of Public Interest: Theorizing NGO Discourse in a Neoliberal Era. *Review of International Political Economy*, 11(1), 155-176. <http://www.jstor.org/stable/4177492>
- Karim, L. (2014). Analyzing Women's Empowerment: Microfinance and Garment Labor in Bangladesh. *The Fletcher Forum of World Affairs*, 38(2), 153-166. <http://www.jstor.org/stable/45289749>
- Khan, A. R., & Bibi, Z. (2011). Women's socio-economic empowerment through participatory approach: a critical assessment. *Pakistan Economic and Social Review*, 49(1), 133-148. <http://www.jstor.org/stable/41762427>
- Kilby, P. (2010). *NGOs in India: The challenges of women's empowerment and accountability* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203842720>
- Lim, A. (2022). Nonprofits as socially responsible actors: Neoliberalism, institutional structures, and empowerment in the United Nations Global Compact. *Current Sociology*, 70(3), 454-471. <https://doi.org/10.1177/0011392120986216>
- Petras, J. (1997). Imperialism and NGOs in Latin America. *Monthly review*, 49(7), 10-27. https://doi.org/10.14452/MR-049-07-1997-11_2
- Vanita, K. (2021, March 5). An overview of roles and functions of NGO in India - Corpbiz. Corpbiz. <https://corpbiz.io/learning/roles-and-functions-of-ngo-in-india/>
- Mitchell, K., & Pallister-Wilkins, P. (Eds.). (2023). *The Routledge International*

Handbook of Critical Philanthropy and Humanitarianism (1st ed.). Routledge.

- Sarson, L. (2009). National interests and international consensus: The case for a human rights approach to Canadian foreign policy. University of Waterloo (Canada).

References (In Persian)

- Abazari, Y. (1400). Market fundamentalism. Tehran: University of Tehran. (In Persian)
- Abdollahi, M. & Bashiri Moosavi, M. (2015). The Role of Civil Society Organizations in Poverty Eradication. *refahj*. 15(59), 7-32. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2375-fa.html> (In Persian)
- AbediJafari, H., Taslimi, M. S., Faghihi, A., & Sheikhzade, M. (2011). Thematic Analysis and Thematic Networks: A Simple and Efficient Method for Exploring Patterns Embedded in Qualitative Data Municipalities. *Strategic Management Thought*. 10, 151-198. <https://doi.org/10.30497/smt.2011.163> (In Persian)
- Agharezaei, N., Mohseni, A., & Elahimanesh, M. H. (2018). The status of civil society and non-governmental actors in public policy in Iran (985-2007). *The Islamic Revolution Approach*, 12(44), 139-156. https://www.rahyaftjournal.ir/article_81267.html?lang=en (In Persian)
- Akrami, S. (2017). Civil society and affected children. Tehran: Kherad Sorekh. (In Persian)
- Aslani, S., Hemmati, R., & Habibpour Gatabi, K. (2024). Challenges of Accountability of Non-governmental Organizations toward External Stakeholders in Isfahan Province: A Qualitative Study. *Iranian Journal of Sociology*. 24(4), 169-197. <https://doi.org/10.22034/jsi.2024.2018567.1690> (In Persian)
- Azadarmaki, T. & Sarami, F. (2018). Study of Sociological Functions of the NGOs Active in the Field of Addiction Treatment. *Etiadpajohi*, 12(47), 29-50. <http://etiadpajohi.ir/article-1-1806-fa.html> (In Persian)
- Azimi, M. & Veisi, S. (2020). A Qualitative Study of Typology and Rationality Governing Non-Governmental Organizations (Studied by Harandi Neighborhood in Tehran). *Social Development & Welfare Planning*, 11(42), 41-101. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2020.11922> (In Persian)
- Azimi, N., Alibaygi, A., & Papzan, A. (2023). A Model for Empowering Rural Women in Kermanshah County. *Village and Development*, 25(4), 67-86. <https://doi.org/10.30490/rvt.2021.354399.1354> (In Persian)
- Babaei, Z. (2017). Sociological study of the relationship between NGOs and the government, Master's thesis of Social Development Studies, University of Tehran. (In Persian)
- Bagheri, M., Hosseini, M.R., & Khoshkalam, N. (2022). Building a basic theory about the role of empowering women in controlling social harms. *Women's Strategic Studies*, 24(96), 147-178. <https://doi.org/10.22095/jwss.2022.300160.2767> (In Persian)

- Bakhtiari, A. (2018). Sociological investigation of the evolution of religious charities in Iran from the 70s until now, Master's Thesis of Muslim Social Science, University of Tehran. (In Persian)
- Flick, U. (2011). An Introduction to Qualitative Research. Tehran: Ney. (In Persian)
- Ghaderzadeh, O. & Karimi, A. (2020). NGOs; Constructing a New Communication Network as an Alternative for Structural Constraints: Providing a Grounded Theory. *Social Problems of Iran*, 11(1), 203-232. <http://dx.doi.org/10.29252/jspi.11.1.203> (In Persian)
- Ghaderzadeh, O. & Foroughi, R. (2024). Non-governmental Organizations and Construction of Social Problems: An Ethnographic Study of Non-Governmental Organizations in Sardasht. *Social Problems of Iran*, 15(1), 113-152. <http://dx.doi.org/10.61186/jspi.15.1.113> (In Persian)
- Habibpour Gatabi, K. (2018). Evaluation of the Performance of Non-Governmental Organisations in the Field of Women and Family in Iran. *Women's Strategic Studies*, 20(79), 45-86. <https://doi.org/10.22095/jwss.2019.142468.1699> (In Persian)
- Habibpour Gatabi, K. (2019). Pattern of Relation between State and Non-Governmental Organizations in Iran's Social Policy. *Sociology of Social Institutions*, 6(13), 231-255. <https://doi.org/10.22080/ssi.2019.15119.1516> (In Persian)
- Hemayatkhah, M., & Ramazani, A. (2023). Analyzing the Process of Empowerment Clients (From the Point of View of the Workers of the Support and Charitable Institutions of Mashhad). *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 12(2), 331-348. <https://doi.org/10.22059/jisr.2023.343269.1308> (In Persian)
- Ledwith, M. (2018). Community development: A critical and radical approach. Tehran: Ney. (In Persian)
- MahbobiShariatpanahi, N. (2019). Presenting the model of participation of non-governmental organizations in women's access to social rights in Iran. Doctoral dissertation in Women's Studies, Tarbiat Modares University. (In Persian)
- Mahbobishariyatpanahi, N., Eftekhari, A. & Falahati, L. (2022). Studying the Relationship of Factors Affecting the Participation of Non-Governmental Organizations (NGOs) in Women's Access to Citizenship in Iran. *INTERCULTURAL STUDIES QUARTERLY*, 16(49), 61-88. <https://sanad.iau.ir/en/Journal/icsq/Article/1097733>
- Mohammadi, Gh. (2014). A Comparative Study of Neo-liberalism and Neo-Marxism in Global Economy. *Strategy*, 23(3), 241-256. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.10283.102.1393.23.3.6.6> (In Persian)
- Nozari, H. & Eskandarinejhad A. (2024). The Problems of Charities in Relation with the State and the Market. *Social Problems of Iran*, 15(2), 269-299. <https://doi.org/10.61186/jspi.15.2.269> (In Persian)
- Piri, S., & Salehpour, N. (2023). Anti-poverty Efforts of Non-Governmental Organizations and the Poor. *Community Development (Rural and Urban)*, 15(1), 135-152. <https://doi.org/10.22059/jrd.2023.363202.668806> (In Persian)

- Razeghi, N., & Lotfi, B. (2018). A Sociological Analysis on the Survival Challenges and Sustainability of NGOs Active in Social Problems: With an Emphasis on Their Relationship with the State. *Sociology of Social Institutions*, 5(11), 97-128. <https://doi.org/10.22080/ssi.2018.1910> (In Persian)
- Saeedi, M. (2003). Introduction to public participation and non-governmental organizations. Tehran: Samt. (In Persian)
- Sarukhani, B. (2006). Research methods in social sciences. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Shiri, H., Ghaderi, M., & Kohnepooshi, S. (2023). A Sociological Study of Marivan's Non-Governmental Organizations: From Demandingness and Enlightenment to Identity Politics. *Sociology of Social Institutions*, 10(21), 279-307. <https://doi.org/10.22080/ssi.2023.25594.2122> (In Persian)
- Vaezi, T., & Sadeghi, M. (2009). The Obstacles of Establishment and Efficiency of NGOs in Iran. *Journal of Legal Research*, 8(15), 375-407. https://jlr.sdil.ac.ir/article_42050.html?lang=en (In Persian)
- Veisi, S. & Azimi, M. (2020). Cooperation Space in non-Governmental Organizations (Case Study: Harandi Neighborhood NGOs in Iran). *Journal of Iranian Social Studies*, 14(3), 120-141. <https://doi.org/10.22034/jss.2020.244231> (In Persian)
- Zafarinasab, M., Golzari, Z., Nourian, M., & Razavi, S. (2023). Identification and Explanation of the Dimensions and Components of Rural Women's Empowerment in Lorestan Province Using Mixed Methods Research. *Village and Development*, 26(2), 227-254. <https://doi.org/10.30490/rvt.2023.359143.1467> (In Persian)
- Zakari, A. (2017). The transformation of social cohesion in Iranian society: a case study of the charity activities of the authority from the first Pahlavi period to the end of the 10th government, doctoral dissertation in political sociology, Tarbiat Modares University. (In Persian)
- Zolghadr, M. & Allahyari, A. (2016). Pathology of impact of NGOs on Iran's Political development (1979-2016), *Journal of National Interest Studies*, 1(2), 53-73. (In Persian)

The Professional Identity of Teachers at the Intersection of Economic, Political and Social Structures: A Grounded Theory in Yazd

Azam Moghimi

Ph.D.Student in Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran.
(azammoghimi@gmail.com)

Mehraban Parsamehr (Corresponding Author)

Associate Professor, Department of Development Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (parsamehr@umz.ac.ir)

Ali Ruhani

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran. (aliruhani@yazd.ac.ir)

Abstract

The current research was conducted with the aim of how to build professional identity among teachers in Yazd city. Professional identity is the interpretative framework and professional self-concept of teachers about themselves, which arises from their interaction with various conditions and contexts. In order to carry out this research and obtain the participants' interpretations and generate theory, we used grand theory as one of the qualitative and interpretive methods. The participants in this research included 20 teachers of Yazd city of different ages, genders and educational levels, with whom in-depth interviews of 120-180 minutes were conducted. Then, the collected information was categorized and presented using open, central and selective coding methods. The results of the research related to how to build the professional identity of teachers were extracted in the form of "fragmented identity" category, which is a metaphor for the declining state of teachers' professional identity. And it is obtained from the construction of three sub-categories (teachers' economic inferiority, instrumental identity and weakening identity). Various causal, contextual and intervening conditions in macro-economic, political and social systems have been effective in shaping and strengthening this type of identity. Some of them include the economic degradation of the educational institution, livelihood bottlenecks, value/normative changes, social ignorance of the professional nature of teaching, etc. In response to their identity situation, the participants have used strategies of silent resistance, protest, self-censorship, and creating opportunities. And the consequences of their identity situation are the reduction of teachers' social capital, professional alienation, reduced participation, etc.

Keywords: Professional identity, Construction, Economic inferiority, Instrumental identity, Weakening identity.

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 4, Winter 2025, 269-314

Received: 20/10/2024 Accepted: 06/12/2024

Extended Abstract

1. Introduction

Teachers are the most key element of an education and training system, and some believe that the teacher, his efficiency and effectiveness, is mirror of the efficiency and effectiveness of any education and training system. If the teachers are not able to perform their roles and functions in the education of citizens well, the result will be nothing, but creating a chain of social-organizational issues and chaos. Here, the teacher's professional identity is a fundamental issue that encompasses the entire professional development of teachers. Professional identity means the understanding of a person's professional personality based on knowledge, information, attitude, opinions, values, motivations and experiences...

Researches have shown that the professional identity of a teacher has a great impact on the progress in the teaching profession. Today, field reports tell about teachers' unhappiness, dissatisfaction, stress, disappointment, and even alienation and apathy. The tensions that exist in the social conditions of teachers' life and work, the elements of their personal and professional lives, their experiences, opinions and activities widely affect teachers' sense of themselves or their identity, so studies related to this area are increasing. A review of the literature in this area of research in Iran shows that the professional identity of a teacher has been less studied from a sociological perspective and is facing serious challenges. In terms of professional status, in today's Iranian society, a teacher has become an ordinary and inferior profession, and his human identity has become very weak.

Generally, the teacher discourse has been discussed around increasing students' academic success, disciplining, and promoting religious ideological culture and values within the framework of the existing political system, and less research has been done on teachers in a precise and systematic manner. In Iran, there has been less focus on introducing a comprehensive practical model for teachers' professional identity, and it has been referred to more as slogans and theories. The process of recruiting and training teachers in the Iranian education system has faced a kind of anomaly in recent years, causing individuals without academic ability, educational skills, or professional interest to become teachers, and the issue of teachers' professional identity has been neglected.

Considering what was raised about the problematic aspect of teacher identity in Iran, in order to create any change and improvement in the status and discourse of teachers, we need to conduct more research, research that can

The Professional Identity of Teachers

examine how teachers construct and perceive their professional identity. Accordingly, this research attempted to examine and study the most important factors, contexts, and conditions that have been influential in the formation of this identity style. The main question of the research is how a teacher's professional identity is socially constructed.

2. Methodology

According to the subject under study, the paradigm of the present research is interpretive and its methodology is qualitative, and the grounded theory strategy (Strauss and Corbin) was used. The research sampling is theoretical and purposeful, and the target population is teachers in the city. The samples were selected from different educational levels, with different work backgrounds and different fields. The number of samples included 20 people. The data collection tool was an in-depth and semi-structured interview and was face-to-face. The interviews were recorded and the average time of each interview lasted between 120 and 180 minutes. The sample collection process continued until theoretical saturation of the interviewees was achieved. Theoretical coding method was also used to analyze the data, which is used for data collected to develop the grounded theory. During the analysis through theoretical coding, various methods are used, including open coding, axial coding and selective coding. These coding methods are not as distinct steps but they are as different ways for analyzing the text that the researcher moved between them or used a combination of them. The validity of findings was ensured through Prolonged Engagement, peer review, negative case analysis, member checking and deep description.

3. Findings

The collected data were categorized into open, axial and selective coding. The central phenomenon in the present study was determined as fragmented identity. In constructing this category, three subcategories were used: economically subordinated identity, instrumental teacher identity, and weakened social identity. Fragmented identity is a type of identity that suffers from a lack of coherence and unity. In fact, the teacher has not been able to establish a kind of coherence and unity in the connection of his identity components in order to act and behave according to what he believes in himself. Various causal, intervening, and contextual conditions at the economic, social, and political levels have influenced the creation of a fragmented identity.

At the economic level, increasing economic crises, the economic subordi-

nation of the educational institution, the transformation of teachers' values/norms, the problem of ranking teachers, and the mismatch between material expectations and spiritual sloganeering are influenced.

At the political level, the political system's disregard for education and teachers, the expansion of the dominance of the ruling system, the discriminatory and unbalanced approach of governance, the expectation of cultivating subjects loyal to the political system, the expectation of loyalty from teachers, and reduced participation are influenced.

At the social level, social trust in teachers, the decline in the social status of teachers, the lack of recognition of the nature of the teaching profession in society, unpleasant social perceptions of teachers, teacher passivity in development, and weak interaction between teachers are influenced.

Among the most important strategies of teachers in dealing with professional identity are the strategy of protest in the public arena, the strategy of creating income-generating opportunities, the strategy of loyalty and individual silence, and the strategy of self-censorship.

The consequences of this situation include a decline in the status of teachers, a decrease in teacher participation, a weakening of cultural and social values, psychological harm to students, a decrease in teachers' social capital, a decrease in teacher competence and concentration (erosion) due to dual careers, and professional alienation of teachers.

4. Conclusion

In this research, the resulting micro-theory showed that, in line with approaches related to identity formation, professional identity has a highly interactive aspect and has been achieved through the interactions that individuals have with their society, but what has been achieved has been re-interpreted in a process of interaction between individuals and themselves. Professional actors have played a highly agentic role and are not simply influenced by the expectations and demands of formally defined roles. A new identity has been created that has become highly fragile and vulnerable. What has been achieved from the construction is not in line with the slogans and expectations of the political system and is fundamentally in conflict with it. The professional identity achieved has been the product of years of inefficiency of the political and economic system in dealing with the teaching profession, in a way that has penetrated the core of the social system and has distorted the face of the teaching profession.

Keywords: Professional identity, Construction, Economic inferiority, Instrumental identity, Weakening identity.